

העצם והנפש

רעב לדבר ה'

וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הָרָעַב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק
אֶל אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה
וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה וַיֹּאמֶר אֵל תִּרְדּוּ מִצְרַיִמָּה שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֵלֶיךָ
גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאַהֲיֶה עִמָּךְ וְאַבְרָכְךָ כִּי לֶךְ וּלְזָרְעֶךָ אֶתֶּן אֶת כָּל הָאָרֶץ
הָאֵל וְהִקְמַתִי אֶת הַשְּׂבֵעָה אֲשֶׁר נִשְׂבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ
וְהִרְבִּיתִי אֶת זָרְעֶךָ כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזָרְעֶךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ הָאֵל
וְהִתְבָּרְכוּ בְּזָרְעֶךָ כָּל גּוֹי הָאָרֶץ
עַקֵּב אֲשֶׁר שָׂמַע אַבְרָהָם בְּקִלְי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֶרְתִּי מִצֹּלְתִי חֲקוּתִי וְתוֹרַתִּי
וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגָרָר

בראשית כו, א-ו

בפרק כו של חומש בראשית, המקרא מספר על שתי התגלויות בלבד של הקב"ה ליצחק אבינו: הראשונה, כאשר יש רעב בארץ, והשנייה, כאשר הוא מגיע לבאר שבע. השאלה המתבקשת לגבי ההתגלות הראשונה היא מדוע המקרא מזכיר בפסוק את הרעב הראשון שהיה בימי אברהם. הרמב"ן אומר שהרעב בימי אברהם עשה רושם גדול מאוד, משום שהוא היה הרעב הראשון בארץ, ולכן המקרא מזכיר אותו.²⁸⁴ אבל אין זה מספיק, משום שאנחנו רואים

284 ראה דברי הרמב"ן על בראשית כו-א: אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם (פרקי דר"א כו) ועל כן ימנה הכתוב ממנו כי מה צורך להזכיר זה והנכון בעיני כי זה להגיד כי היו זוכרים אותו הרעב הראשון ומספרים עליו שבעבורו ירד אברהם למצרים ושם עשה לו השם כבוד גדול ולכן היה יצחק חפץ ללכת בדרך אבותיו לירד שם עד שנאמר לו אל תרד מצרימה וטעם המניעה אמרו רבותינו (ב"ר סד-ג) אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדי לך ...

שההוראה הניתנת ליצחק שונה מההוראה שניתנה לאברהם: בניגוד לאברהם שירד למצרים, יצחק אבינו מצטווה להישאר בארץ והוא הולך לגר, אצל אבימלך. ובכלל יש לשים לב שאצל כל אחד מן האבות, יש רעב. מו"ר ר' יעקב גורדין ז"ל היה מסביר את עניין סמיכות הפסוקים הנאמרים לגבי יעקב:

והרעב היה על כל פני הארץ ויפתח יוסף את כל אשר בהם וישבר למצרים
 ויחזק הרעב בארץ מצרים
 וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף כי חזק הרעב בכל הארץ
 וירא יעקב כי יש שבר במצרים ויאמר יעקב לבניו למה התתראו
 בראשית מא נז, מב-א

'כי חזק הרעב בכל הארץ וירא יעקב כי יש שבר במצרים'. הוא היה אומר: "אם יש שבר במצרים, סימן הוא שיוסף פועל. התחיל העסק". למילה שבר שתי משמעויות: הראשונה, משהו נשבר, והשנייה, אוכל - שבר במונן של סבר.²⁸⁵ יש שבר במצרים משום שיוסף פועל תרתי משמע: הוא שובר את התפיסה הדטרמיניסטית, האלילית, האסטרוביולוגית של מצרים ומביא להם את הבשורה של האבות, את האמונה בה' שהוא האלוקים. הרעב הוא קודם כול רעב לדבר ה',²⁸⁶ כדברי הנביא: 'הנה ימים באים נאם אדני יהוה והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי יהוה'.²⁸⁷ משימת ישראל היא לספק את הרעב בעולם. זה מה שאברהם עשה כאשר ירד למצרים וזה מה שיוסף רוצה לעשות. זה מה שהוא מסביר לאחיו כאשר הוא מספר להם את חלומם: 'והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה והנה

285 ראה ב"ר צא-א על "וירא יעקב כי יש שבר במצרים": ... וליעקב נתגלה שיוסף קיים שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים כי יש שבר זה הרעב, כי יש סבר זה השבע. ראה גם ב"ר צא-ו: וכי במצרים היה יעקב שראה תבואה במצרים שאמר הכתוב וירא יעקב כי יש שבר במצרים? והלא אמר לבניו ויאמר הנה שמעת! אלא מיום שנגנב יוסף נסתלקה רוח הקודש ממנו ורואה ואינו רואה ושומע ואינו שומע. ומפני מה לא נאמר יש אוכל במצרים שאמר הכתוב כי יש שבר במצרים? ... אלא אל תהי קורא יש שבר אלא יש סבר, שראה באספקלריא שסברו במצרים, ואיזה זה? זה יוסף.

286 יש להתפלא מן הנאמר לגבי אותו רעב. אם המצב כל כך קשה, איך יעקב אבינו מצווה את בניו לקחת איתם 'מזמרת הארץ בכליכם, והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בטנים ושיקדים' (בראשית מג-יא), לפני ירידתם השנייה למצרים? הווה אומר שהמקרא מדבר על רעב מסוג אחר. נוסף גם שבמקרה של אברהם ויצחק, לא כתוב שהיה רעב ללחם אלא רעב בארץ, דהיינו לשמוע את דבר ה'. זהו רעב חיובי (ראה גם דברי הזוהר, חלק א, פ ע"א) (מתוך שיעורי הרב על יעקב אבינו).

287 עמוס ח-יא. ראה ב"ר מ-ג.

קָמָה אֶלְמָתִי וְגַם נִצְבָה וְהִנֵּה תִסְבֶּינָה אֶלְמַתֵּיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינן לְאֶלְמָתִי.²⁸⁸ הוא מסביר להם שיהיה רעב בארץ אבל במקום מסוים תצמח החיטה, ועליהם להיות שם כדי לאסוף את האלומים, לשמור עליהם ולתת אוכל לכל הארץ. זו התכנית שלו ומאותו רגע, הוא פועל כדי לממש אותה. התכנית צריכה להתבצע בחשכת הגלות, המסומלת על-ידי הירח והכוכבים בחלום השני. לפי הבנתו, תפקיד ישראל להאיר את הלילה והוא מוכן לשאת את התפקיד הזה. הוא מוכן להיות "מאור הגולה" של העולם כולו.²⁸⁹

פה סח

אסביר בקצרה את העניין של הרעב לדבר ה' במצרים דווקא: דבר ה' היה כלוא במצרים.²⁹⁰ זה העניין של פסח - פה סח.²⁹¹ פרעה אומר למשה מ'יְהוָה אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקִלּוֹ'.²⁹² מצרים אינו מוכן לשמוע את דבר ה'. לשמוע את דבר ה' זה להיות בן חורין וזה נוגד לחלוטין את התפיסה המצרית, התפיסה האסטרוביולוגית המכירה אך ורק בחוקות הטבע בכל תחום אפשרי. הכול דטרמיניסטי. אין חופש בחירה, אין חופש. הכול תוצאה של התניות, של חוקים עיוורים. תפיסה זו לא נעלמה מן העולם. היא קיימת גם בתקופה שלנו, למשל אצל הסטרוקטורליזם על כל זרמיו או המטריאליזם. לדידם קיים רק הצד הבלתי פרסונלי של ההווה. לכן משה רבנו מצווה ללכת לפרעה 'לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְתִּי אֵלָה בְּקִרְבּוֹ'.²⁹³ תכלית המכות היא שמצרים יבין שיש השגחה מעל חוקות הטבע, שיש רצון חופשי המכוון את המעשים. כל מהותו של חג הפסח היא הדיבור: 'וְלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי וְבָנֵי בְנֵי אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתְתִּי אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בָם וַיִּדְעֻתֶם כִּי אֲנִי יְהוָה'.²⁹⁴ כאשר אפשר לדבר, יש חיים - חיים אמתיים, לא רק חיים ביולוגיים, המתנהלים לפי

288 בראשית לז-ז

289 להרחבת הנושא, ראה סוד מדרש התולדות, חלק ח.

290 ראה זוהר ח"ב כה ע"ב: תא חזי, כל יומין דהוה משה במצרים, דבעא לאפקא מלה מן גלותא, לא מליל מלה דאיהו דבור, כיון דנפיק מן גלותא ואתחבר קול בדבור, ההוא מלה דאיהו דבור אנהיג ודבר לון לישראל, אבל לא מליל עד דקריבו לטורא דסיני ופתח באורייתא דהכי אתחזי...

291 ראה פרי עץ חיים, שער חג המצות פ"א: לזה נקרא חג הפסח, פירוש - פ"ה ס"ח, כי הוא פ"ה תבונה, וזה סוד סיפור יציאת מצרים.

292 שמות ה-ב

293 שמות י-א

294 שמות י-יא

חוקים דטרמיניסטיים. זה נרמז בגימטרייה של המילה "חיים" השווה לזו של המילה "סח", והגימטרייה של המילה "מילה" השווה לזו של המילה "פה". הדיבור יכול להיות דיבור מכני או חשיפת הרצון של מי שמדבר. במי זה תלוי? בשומע. פרעה שומע את דבר ה' כדבר אלוקים, דרך הצד הבלתי פרסונלי בלבד, דרך חוקות הטבע.²⁹⁵ לכן הוא שואל מיהו ה' אשר אשמע בקולו. גם חרטומיו מחזיקים באותה תפיסה: 'וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעֲה אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הוּא וַיַּחְזֵק לֵב פְּרַעֲה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דָּבַר יְהוָה'.²⁹⁶ הקב"ה רוצה שפרעה יבין שמעבר לאותם חוקים יש רצון חופשי. לכן הוא אומר למשה רבנו 'לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְּנִי אֵלָה בְּקִרְבּוֹ'. מה משמעות המילה "אות"? האות מגלה את הרצון האלוקי החופשי, מעבר לרצונו המתגלה דרך חוקות הטבע. האות מגלה מה שקורה ב"שמים" ולא רק מה שקורה ב"ארץ", כפי שרש"י מסביר זאת על הפסוק 'כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נְבִיא או חֵלֶם חֵלוֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת או מוֹפֵת'.²⁹⁷ "ונתן אליך אות" בשמים "או מופת" בארץ.²⁹⁸ פרעה אינו מסוגל, אינו רוצה לראות מעבר לטבע, והטבע הוא בלתי פרסונלי לחלוטין. הכול "מופתים" ויש בכוח חרטומיו, המציגים את עצמם כשולטים על חוקות

295 נח אף הוא שמע רק את דבר האלוקים ולא את דבר ה'. כאשר הוא שומע את הציווי 'עֲשֵׂה לָךְ תֵּבַת עֲצֵי גֹפֶר קָנִים תַּעֲשֶׂה אֶת הַתֵּבָה וְכִפַּרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר' (בראשית ו-יד), הוא מבין שהקב"ה, בבחינת אלוקים בורא העולם, נתן לו עצה, כאיש חכם, לבנות תיבה כדי להציל את נפשו ואת ביתו ממוות. עצה זו נשמעת לנח טבעית לחלוטין, והוא אינו נדרש למאמץ מיוחד כדי לקבל אותה. הוא היה צריך להבין את הפסוק, כפי שהקב"ה באמת התכוון: הקב"ה ציווה את נח לבנות בית ולכפר על האדם, כפי שהש"ה הקדוש מסביר זאת, על-ידי הבאת קורבן וקריאה בשמו המיוחד של ה' - שם ההוויה לעולם. הקב"ה חיכה לנח מאה ועשרים שנה לראות מה יעשה נח. האם ינהג כמו אברהם שקורא בשם ה' אל עולם, או האם יבנה תיבה כדרך כל הארץ? נח שמע את הציווי במשמעו הפשוט. לכן מגלה התורה את הפער בין ההבנה של נח את הציווי ובין הציפייה של ה': "כֹּל אֲשֶׁר צוּהוּ", ולא "אֵת אֲשֶׁר צוּהוּ" שהוראתו במדויק, או "בְּנֵי עֵשָׂה" שמשמעו כצורת הציווי ולא הציווי עצמו. נח לא היה מסוגל לציית לדבר ה' האמת. "ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלוהים כן עשה", לא פחות ולא יותר. להרחבת הנושא, ראה את הפסקה "קטנות באמונה" בשיעור "למי מגיע המעשר?" ב"סוד מדרש התולדות", חלק א.

296 שמות ח-טו

297 דברים יג-ב

298 כאשר מצטווה משה לחזור למצרים וללכת אל פרעה, הקב"ה נותן לו מספר אותות (שמות ג-ב, ד-ח, ד-ט) ומשה לוקח את המטה 'אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בוֹ אֶת הָאֹתוֹת' (שמות ד-ז). אמנם כאשר מסביר הקב"ה למשה מה עליו לעשות, הוא אומר לו 'רְאֵה כָּל הַמִּפְתָּיִם אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְיָדְךָ וְעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פְּרַעֲה' (שמות ד-כא). וכך הוא בכל מקום. אם הדיבור מופנה לישראל, משתמשת התורה במילה "אות", ואם הדיבור מופנה למצרים, משתמשת התורה במילה "מופת".

הטבע, לעשות אותם מופתים. לא צריך שום "דיבור". צריך טכניקה, ידע מסוים. החרטומים אינם מדברים, כפי שאמר זאת בעצמו הפרעה של תקופת יוסף, כאשר סיפר לחרטומים את חלומותיו: 'וַאֲמַר אֶל הַחֲרָטְמִים וְאִין מְגִיד לִי'.²⁹⁹ וגם כאשר הם סוף סוף מדברים, הם מצביעים על אצבע אלוקים כגורם למכות, ולא על דבר ה': 'וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרָעָה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא'. בניגוד מוחלט למצרים, לפרעה ולחרטומיו, העברי שומע את הדיבור האלוקי. הוא שומע אותו כי הוא מהול. למדנו בעבר שיש קשר בין ברית המילה, ברית המעור, ובין היכולת לשמוע את דבר ה'.³⁰⁰ אברהם היה הראשון לשמוע את דבר ה'. הוא שמע אותו בתחילת פרשת "לך לך". הוא שמע אותו בברית בין הבתרים והוא חזר ושמע אותו, בין היתר, אחרי מילתו. בכל פעם, ההבטחה נעשית ברורה ומדויקת יותר ויותר. בעקבות מילתו, הקב"ה מבטיח לאברהם אבינו, לא רק המשכיות משרה אלא שזרעו, קרי יצחק, ירש את הארץ. ליתר דיוק, שארץ כנען תשמש מגורי זרעו 'לְאַחֲזַת עוֹלָם':

וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרַיִךְ לְדֹרֹתָם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרַיִךְ
וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרַיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיִּךְ אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזַת עוֹלָם
וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים

בראשית יז, ז-ח

הרעב לדבר ה' הוא דבר כלל אנושי. מגילת רות, המספרת את תולדות דוד בן ישי, תולדות המשיח, פותחת אף היא בעניין הרעב: 'וַיְהִי בַיָּמֵי שְׁפַט הַשְּׁפָטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ'.³⁰¹ יש שני סוגי רעב: יש רעב לדבר ה' בארץ כנען ויש רעב לדבר ה' בחו"ל. יוסף הצדיק רואה את עצמו כאחראי לסיפוק הרעב בחו"ל דווקא. לכן המדרש אומר שהוא התחיל למול את המצרים בזמן הרעב: 'וְתָרַעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פְּרָעָה לֵאמֹר פְּרָעָה לְכָל מִצְרַיִם לָכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ'.³⁰² רש"י מסביר בד"ה "אשר יאמר לכם תעשו":

299 בראשית מא-כד
300 להרחבת הנושא, ראה את הפסקה "התיקון של 'עולם חסד ונבנה'" בשיעור "אחותי היא", והשיעור "ברית המילה" ב"סוד מדרש התולדות", חלק א.
301 רות א-א
302 בראשית מא-נה

לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו, וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, א"ל: למה לא צברתם בר, והלא הכריז לכם ששני הרעב באים? אמרו לו: אספנו הרבה והרקיבה. אמר להם: א"כ כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה, מה אם יגזור עלינו ונמות.

רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, בעל הפירוש "כלי יקר" על התורה, מסביר במקום את הקשר בין ברית המילה ובין הרעב: "טעמו של דבר הוא לפי שמצינו שהערלה נקראת חרפה, כמ"ש (בראשית לד-יד) כי חרפה היא לנו לתת אחותנו לאיש אשר לו ערלה, והרעב נקרא ג"כ חרפה שנאמר (יחזקאל לו-ל) ולא תקחו עוד חרפת רעב בגוים". מו"ר ר' יעקב גורדין ז"ל היה מדגיש את הקשר בין הרעב ובין חוסר ההתנהגות המוסרית של האדם. הוא היה רגיל לומר ש"ככל שהמוסר גובר בעולם, הטבע מתנהג כשורה". הרעב הוא סימן להתדרדרות מוסרית. אני מודע היטב שאמירה זו היא בבחינת תמיהה עבור האדם המודרני, משום שהטבע אינו מתנהג לפי המוסר אלא לפי חוקים פיזיקליים, ביולוגיים קבועים, שמיטב המדעים חוקרים ומגלים. אבל העברי טוען טענה כזו, בדיוק כפי שאחרים יטענו, ובצדק, ש"ככל שהמוסר גובר בעולם, פחות דם נשפך". אני יכול לחנך לכבד את חיי האדם, ובאופן כזה להקטין את שיעורי הרצח. מדוע לא אוכל לומר באותה מידה כי התוצאה של החינוך לערכים מסוימים היא ש"הפרחים ייראו יפים יותר", כפי שמו"ר היה אומר?

דרכא דארעא

העברי הוא מונותאיסט אמתי: בורא אחד ברא את הכול. בורא אחד ברא את הטבע, ואותו בורא קבע בתורתו מהו המוסר המביא לקדושה. הטבע והמוסר עבורנו מבוססים על אותו עיקרון. בורא אחד ברא את שניהם. הוא קבע את החוקים שעל פיהם מתנהג הטבע וקבע את הערכים המחייבים אותי, כבן אדם. אם האדם משחית את דרכו, הופך העולם כולו, בסופו של דבר, למושחת. זה מה שמלמדת אותנו התורה לגבי דור המבול. התפקיד של העברי הוא לחנך את האנושות למה שמכונה אצל חז"ל "דרכא דארעא" או "אורח ארעא", כדי לאפשר קיום של חברה מתוקנת, המאפשרת בראש ובראשונה ל"אחר" להתקיים.³⁰³ נקודה מרכזית, קריטית, בתהליך זה, היא החדרת

303 ראה ברכות ז ע"א ועוד.

האמונה בבורא אחד שברא את כולנו. זה מה שעשה יוסף במצרים. המצרים היו שטופי זימה, ולכן הרקיבה התבואה ובא הרעב. יוסף דרש מהם למול את עצמם כצעד ראשון בדרך חזרה למוסריות ובמקביל חינך אותם לאמונה באל אחד.

מהלך זה הביא לשבר במצרים. המקובלים מסבירים שיוסף שבר את הקליפות כדי שהקדושה הנסתרת בקליפות תוכל להתגלות. זה בא לידי ביטוי במספר מישורים: בין אדם לחברו, דרך הדרישה ליותר מוסריות, בין אדם למקום, דרך ההכרה שה' הוא האלוקים, שהוא לא רק הבורא שקבע חוקים מסוימים לתפקוד העולם אלא גם המשגיח על היסטוריית האדם ומתגלה דרך אותה היסטוריה, בין אדם לעצמו דרך שחרור הדיבור האנושי - פה סח. עבודה רבת-מישורים זו נקראת עבודת הברור - ברור בין הסולת ובין הפסולת.³⁰⁴ ההבדל בין הסולת לפסולת הוא האות פ"ה וזה תכליתו של התורה שבעל פה: לברור בין הטוב לרע.³⁰⁵

אח ואחות

אברהם התחיל את המהלך במצרים ויוסף המשיך אותו שם עם יעקב. הם טיפלו בסוג הראשון של הרעב. יצחק אבינו נדרש לטפל בסוג השני: 'וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְּבַד הָרָעַב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בְיַמֵּי אַבְרָהָם'. שתי שאלות עולות מן הפסוק: הראשונה, מה משמעות המילה 'מִלְּבַד', והשנייה, מדוע הרעב שהיה בימי אברהם מכונה 'הָרִאשׁוֹן'? המילה 'הָרִאשׁוֹן' מיותרת וצריך להבין מה היא מוסיפה להבנת הנושא. משמעות המילה 'מִלְּבַד' היא דבר בלתי תלוי: הרעב שבימי יצחק בלתי תלוי, ללא קשר לרעב הראשון שהיה בימי אברהם. מהמילה 'הָרִאשׁוֹן' אנחנו למדים שיש סדר במאורעות: קודם כול היה צריך

304 הטוב והרע משמשים בעולמנו בערבוביה, ועל האדם לברור ולהפריד בין הטוב לרע. צריך לקחת את החלק הטוב ולזרוק את החלק הרע. אנחנו נתונים בעולם הזה, בעולם של תוהו ובוהו, ומוטלת עלינו המשימה לברור בין הפסולת לסולת. אותן אותיות בתוספת האות פ"ה. זו בדיוק העבודה של התורה שבעל פה. הפה - הברור השכלי על-פי מידות התורה מאפשר להוציא את הסולת מהפסולת (מתוך הפסקה "לימוד התורה" בשיעור "המאמץ המוסרי" - סוד מדרש התולדות, חלק ג).

305 למעשה, כאשר יש שבר במצרים, הקדושה הנסתרת בקליפות מתחילה להתגלות. כאשר מתחילה הקדושה להתגלות צריך לשבור את הקליפות, צריך לרדת למצרים כדי לגלות את ניצוצות הקודש שבקליפות. עבודה זו היא עבודת התורה שבעל פה וכבר נרמז בקבלה שההבדל בין סולת לפסולת הוא האות פ"ה בסוד תורה שבעל פה. כדי להוציא את הסולת מהפסולת יש לשבור את הקליפה (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

להיות הרעב בימי אברהם ואחריו הרעב בימי יצחק. הנושא איננו נושא כרונולוגי. קיים קשר מהותי בין שני סוגי הרעב האלה. לפני שאתחיל להסביר את העניין, אוסיף עוד הערה לגבי הפסוק: נאמר בו שהרעב הראשון היה 'בִּימֵי אַבְרָהָם', אבל אין זה נכון לכאורה, משום שבמקור כתוב: 'וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּרָד אַבְרָם מִצְרַיִם לְגֹר שָׁם כִּי כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ'.³⁰⁶ הרעב לא היה בימי אַבְרָהָם אלא בימי אַבְרָם. מה אנחנו לומדים מהשינוי הזה? התשובה פשוטה: יש תהליך המביא מאַבְרָם לאַבְרָהָם ואחרי שאַבְרָם מקבל את שמו החדש אַבְרָהָם, כל ההיסטוריה שלו, בדיעבד, הופכת להיות ההיסטוריה של אַבְרָהָם. חז"ל מונים, בהיסטוריה של אַבְרָם ההופך להיות אַבְרָהָם, עשרה מאורעות היסטוריים, בעלי חשיבות מכרעת, עשרה "ניסיונות", ואחד מהם הוא הרעב שבעקבותיו אברהם יורד למצרים. בשני המקרים, הרעב בימי אברהם והרעב בימי יצחק, אנחנו רואים שהם נשאלים על אודות נשותיהם. התורה מספרת שכאשר אברהם מגיע למצרים, הוא נשאל על אודות שרה, וכאשר יצחק מגיע לגֶרָר, הוא נשאל אף הוא על אודות אשתו רבקה: 'וַיִּשְׁאַלוּ אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ'.³⁰⁷ מתגלה כאן נושא מהותי ביותר וגם אם למדנו אותו בעבר לעומק,³⁰⁸ אין בית מדרש ללא חידוש,³⁰⁹ ועלינו לעיין שוב במשמעות המסר שהתורה רוצה להעביר לנו: האישה הופכת להיות האחות ולא האחות לאישה. אזכיר קודם כול שבדורות הראשונים של העולם, נהייתה האחות לאישה. קודם כול אדם הראשון וְחָהּ אחותו, מבחינת 'זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'³¹⁰ ובדור השני קִין וְהָבֶל ואחותם.³¹¹ המצב הוא אז מצב של אין בררה. אי אפשר להתחתן עם אישה אחרת. כך דורשים חז"ל את הפסוק 'עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה'³¹² - חסד שהיה לשם בניין העולם.³¹³ לאחר מכן לא הייתה שום סיבה להמשיך

306 בראשית יב-י

307 בראשית כז-ז

308 להרחבת הנושא, ראה את השיעור "אחותי היא" ב"סוד מדרש התולדות", חלק א.

309 חגיגה ג ע"א

310 בראשית א-כז

311 ב"ר כב-ז: "...א"ל רבי יהושע בן קרחה עלו למטה שנים וירדו שבעה קין ותאומתו והבל ושתי תאומותיו..."

ב"ר כב-ז: אמר רבי הונא תאומה יתירה נולדה עם הבל זה אומר אני נוטלה שאני בכור וזה אומר אני נוטלה שנולדה עמי ומתוך כך ויקם קין.

312 תהילים פט-ג

313 יש חסד שהוא חסד אמתי ויש חסד שהוא חרפה, כמו בפסוק 'אִישׁ אֲשֶׁר יִקַּח אֶת אָחֹתוֹ בַּת אָבִיו אוֹ בַת אִמּוֹ וַיִּרְאֶה אֶת עֲרֹתָהּ וְהִיא תִרְאֶה אֶת עֲרֹתוֹ חֶסֶד הוּא וְנִכְרְתוּ לְעֵינַי

בנוהג זה. אולם ידוע מספרי ההיסטוריה שהמנהג של הפרעונים היה לקחת דווקא את אחותם לאישה, כאילו הם מבקשים להמשיך את הנעשה בדורות הראשונים. התנהגות זו של הפרעונים הייתה חטא, גילוי עריות של ממש, והיא ראויה לכל גינוי.

למדנו אז שני דברים עיקריים: הראשון שאברהם ושרה, בהגיעם למצרים, רצו להפיץ כ"תורה" בכל העולם שהאישה היא זו שהופכת להיות האחות ולא להפך. הדבר השני שלמדנו הוא שכדי להצליח במשימתם, היה על אברהם ושרה להעלות את מערכת היחסים ביניהם, בין אברהם האיש ובין שרה האישה, למדרגה חדשה - מדרגת האח והאחות. ואכן, בדרכם למצרים, כאשר היו עדיין בנגב, חלה התקדמות ראשונית כאשר אמר אברהם על אודות שרה אשתו שהיא אחותו: 'אָמְרִי נָא אֶחְתִּי אֶתְ לַמַּעַן יִיטֵב לִי בְעִבְרָהּ וְחִיתָה נַפְשִׁי בְגִלְלָהּ'.³¹⁴ ההתקדמות השנייה חלה בעקבות הגעתו של אברהם ושרה לג'ר, אצל אבימלך.³¹⁵ אבימלך לוקח את שרה ואחרי התערבותו של הקב"ה, הוא מצטדק ואומר: 'הֲלֹא הוּא אָמַר לִי אֶחְתִּי הוּא וְהִיא גַם הוּא אָמְרָה אֶחִי הוּא בְּתָם לְבָבִי וּבְנִגְיִן כְּפִי עָשִׂיתִי זֹאת'.³¹⁶ מדבריו עולה שחלה התקדמות נוספת, משום שהפעם ולראשונה, אמרה גם שרה על אודות אברהם שהוא אחיה.

בְּנֵי עַמִּים עָרוֹת אָחֻתוֹ גִּלָּה עֲוֹנוֹ יִשְׂאָ (ויקרא כ-ז). רש"י, בד"ה "חסד הוא", מסביר: לשון ארמי חרפה חסודה (סנהדרין נח) ומדרשו א"ת קין נשא אחותו חסד עשה המקום לבנות עולמו ממנו שנאמר (תהילים פט) עולם חסד יבנה.

ירושלמי יבמות, פרק יא, הלכה א: אמר רבי אבין שלא תאמר קין נשא את אחותו, הבל נשא את אחותו חסד הוא. חסד עשיתי עם הראשונים שייבנה העולם מהן (תהילים פט) אמרתי עולם חסד יבנה.

ראה ספר דרשות ר"י אבן שועיב (פרשת אחרי מות וקדושים, דף נא): ואמר באחותו חסד הוא, רבותינו ז"ל דרשו כמשמעם, כלומר אם קין והבל נשאו אחיותיהם חסד הוא שעשיתי עמהם להושיב העולם כי לא תוהו בראה, וזהו שכתוב אמרתי עולם חסד יבנה ואין ספק שאיסור עריות יש בהן ענין גדול, ועל דרך הקבלה הוא סוד מסודות התורה, והתורה לא גלתה אותו כשאר טעמי המצות הגדולים... והכלל כי כל הבא על אחת מכל אלו העריות הוא מכחיש במעשה בראשית, כמו שכתב רבי עזרא ז"ל שלא להשיב דבר הנפרד לשרשו והענף לעיקרו, אולם האחים שנבראו בששת ימי בראשית הן דוגמת שבע המעיינות, ולכן הותרו בתאומותיהן, וזהו חסד הוא.

314 בראשית יב-ג

315 בראשית כ, א-ג

316 בראשית כ-ה

נפש ועצם

בפעם הראשונה יש הדדיות באמירות, גם אם אנחנו למדים זאת מאבימלך עצמו, ולא ישירות מהם: 'הוא אמר לי אַחְתִּי הוא וְהִיא גַם הוּא אִמְרָה אַחִי הוּא'. יש כאן חידוש גמור - פסיעה עצומה בתולדות האדם. יש כאן תחילת התיקון של נפשו של אברהם והעצם של שרה. אסביר את העניין. בעקבות הנסירה, הצד הנקבי של האדם הופרד ממנו:

וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְרָא אֶל הָאָדָם
וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הַפֶּעַם עֵצָם מֵעַצְמִי וּבִשָּׂר מִבִּשְׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי
מֵאִישׁ לָקַחָה זֹאת

בראשית ב, כב-כג

הצמד איש-אישה מבטא עליית מדרגה והתקדמות חשובה ביחסים שבין אדם לחנה: איש מול אישה. בפסוקים הקודמים מופיע רק הצמד "זכר ונקבה", כפי שנאמר בבראשית א-כז: 'זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'. הצמד "זכר-נקבה" מתאר את הפן הטבעי, הביולוגי של היחס בין האיש לאישה. בין הזכר ובין הנקבה אין דיבור - אין לשון במובן המקראי של המילה, על אף שיש רמה מסוימת של תקשורת. הדיבור מופיע בעקבות הנסירה, אבל אין עדיין דו־שיח בין אדם לחנה.

התקדמות ניכרת חלה כאשר אברהם ושרה מדברים ביניהם. התקדמות זו קשורה לסוד המילה המאפשרת מפגש "פנים כנגד פנים"³¹⁷. יש קשר בין ברית המעורר לדיבור, ושניהם נקראים בלשון הקודש "מילה". לראשונה מתקיים דו־שיח אמתי בין האיש לאישה, בין אברהם לשרה. התקדמות זו מקבילה להתקדמות המוסרית. כפי שראינו אצל יוסף, ברית המעורר קשורה לרעב וגם ליכולת האדם ואשתו לקיים דו־שיח אמתי ביניהם. כל זה מתגלה עם אברהם ושרה בשני שלבים: קודם כול אצל פרעה ולאחר מכן אצל אבימלך.

כאשר אומר אברהם לשרה "אחותי את" הוא מתקן, בזכות שרה, את המעשה של אדם וחנה. 'אִמְרִי נָא אַחְתִּי אֶתְּ לְמַעַן יִטֵּב לִי בְעִבְרָךְ וְחִיֶּתָה

317 ראה "פרדס רימונים" שער יח, פרק ג, מאת רבי משה קורדוברו: ... ושם יחדם יחוד איש ואשתו פנים כנגד פנים ביחוד שלם כאשר אנו מקוים שיהיה במהרה בימינו, כדכתיב (ישעיה ל כו) והיה אור הלבנה כאור החמה...

נְפִשִׁי בְגִלְגָלִי!³¹⁸ אברהם אינו מחפש איזו הטבה חומרית. הוא מבקש לתקן את המעשה של הדורות הראשונים, שהיה מעשה של אין בררה. הוא מבקש לחדש את בנייתו התקינה של העולם, להשלים את הדרוש תיקון בעולמו של הבורא. כדי שמהלכו יצליח, אברהם צריך בעצמו ש"נפשו" תחיה באמת והמפתח נמצא אצל שרה. הוא נעשה "טפל לה", כלשון המדרש:

... אברהם היה עיקר (בראשית יב-ה) זיקת אברם את שרי אשתו עשה עצמו טפלה אמרי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך ונעשה טפלה לה ולאברהם היטיב בעבורה.

בראשית רבה, פרשה מ-ד

אברהם מסביר לשרה שההתקדמות תלויה בה: 'וְחִיְתָה נְפִשִׁי בְגִלְגָלִי'. האפשרות להגיע למדרגה חדשה של אחיחות תלויה בשרה, משום שנפשו של אברהם "נמצאת" אצלה. כדי שנפשו של אברהם תחיה באמת, על שרה לומר שהוא אחיה. הדרך הפשוטה ביותר להבין את הנושא הוא ללמוד את המשנה הראשונה של מסכת קידושין והתחלת הסוגיה בגמרא. אומרת המשנה:

האשה נקנית בשלש דרכים³¹⁹ וקונה את עצמה בשתי דרכים.³²⁰ נקנית בכסף ובשטר ובביאה בכסף.

318 בראשית יב-ג

319 "האשה נקנית בשלש דרכים" ר"ת שכ"ב. והסימן שלוש משמרות הוה בלילה. דרך ולא דבר - קו. ושלוש קוים הן. חסד, דין ורחמים. ר"ת חד"ר. והם בכלל ה"ג וכוללם. האשה נקנית בג' והדברים עשר. בשלוש, כי אין אבות אלא שלושה. האשה; תנן בה', האשה המבוררת דאין אמהות אלא ה'. מבוררת מהפסוק כי יקח איש אשה, ואין איש אלא הנודע, ולבשון הרה"ט, כי הרו"ח קדו"ש וטהו"ר. בחר במשנתם. קו החסד, כסף. ומשום דקא בעי למתני כסף תני האשה נקנית, נקנית - ר"ל לנצח. המשך הקו. דסתם קיחה חס"ד היא, ובעולה זו שבירה. ודו"ק, כי שדה עפרון ע"ש עפר וממנו לנצח.

קו הדין, זהב. כותב לה שטר, אפילו על פחות משוה פרוטה, כי המכתב מכתב אלקים, מידת הדין. סגי במכתב. זו באמירה וזו בכתיבה. זו באמירה דכתיב קח ממני דמדעתה אין, שלא מדעתה לא. וזו בכתיבה, שטר ל' חו"ב, מדת הדין. די זהב, הרבה להם. מפי הגבורה שמענום ונכתבו. אנוכי ולא יהיה לך, דאסר לה אכ"ע כהקדש. והם עשו העגל אשר עשה אהרון. ונותנות הוד לבעליהן.

קו הרחמים. דאורייתא, דאמר רחמנא. והוא דאתי. אלה תולדות יעקב יוסף. ובא השמש וטהר. ויחן את פני העיר. מטבעות, כסף; שווקים, שטר; מרחצאות, ביאה. תקן נישואין

בית שמאי אומרים בדינר ובשוה דינר ובית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה. וכמה היא פרוטה? אחת משמונה באיסר האיטלקי. וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל היבמה נקנית בביאה וקונה את עצמה בחליצה ובמיתת היבם.

קידושין ב ע"א

"האשה נקנית בשלש דרכים וקונה את עצמה בשתי דרכים." "האשה" - על איזה אישה מדובר? מדוע לא כתוב סתם "אשה נקנית"? מה משמעות תוספת ה"א הידיעה? ההסבר הרגיל - והוא נכון, הוא האישה המיועדת להינשא. אפשר גם להוסיף שיש כאן יחס של כבוד מצד חכמי המשנה, משום שהם לא אמרו הנקבה, כפי שניתן היה לומר גם לפי לשון הפסוק 'זָכַר וּנְקָבָה בְּרָא אֹתָם'.³²¹ כלומר, המשנה מתייחסת מראש למדרגה מעל המדרגה הטבעית של נקבה. היא מתייחסת לדברי אדם הראשון, אחרי הנסירה: 'וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הַפֶּעַם עָצַם מְעַצְמִי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחָה זֹאת'.

לדינה. והחמור חשק, כיסוף. הרבה לנו מהר ומתן שטר, והאחים אמרו הכזונה וכו', הה"ד ובני ישראל באו אל החללים בסוד רחמים גמורים ודו"ק. אל' זה לא תעשו אתי ואל' כסף לא תעשו להם. ידע שור קונה וכו'. בביאה ודאי מן התורה, בשם רחמנא. והקדוש מקדש. נקרא איש. האיש מקדש. נקנית לבעלה. לא תקרא לי בעלי כי אם אישי.

(מתוך גנוז הרב)

320 "וקונה את עצמה בשתי דרכים, בגט ובמיתת הבעל" והשלישי משולש קידושין. מה סיפא וקונה את עצמה בדידה, רישא נמי בדידה. כי לשום הכי מקבלת קידושין. סוד ה"א חמש דרכים. שתיים כדבר' והשלישי משולש, קו הרחמים ומהרה לא ינתק. אם יעלה [יצליח] מוטב, ואם לאו גט או מיתת הבעל. אם יצליח, איש. הוא קונה והיא קונה. הוא קונה נפשו, דחזר על זאת אבדתו, ותורת ה' תמימה משיבת נפש. והיא קונה את עצמה להנשא גם לאיש הנודע, דאין אישה כורתת ברית, אלא במי שעשאה כלי, וצריכה עצמות. וזאת הפעם וכו', כי איש וכו'.

ואם לאו, בשתי דרכים. א) אסיפת אור חסד בסוד אור חוזר. עם חסיד תתחסד, יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. ואיננו כי קבל בדעתו להרשיע ולקח אותו אלקים משום דכתיב ואהבת לרעך כמוך, כלל גדול בתורה, ועבר. ב) אסיפת אור גבורה בסוד אור חוזר, אם גבור תמים וכו' ומצא חן בעיני ה', ונותן גט, נותן כתובתה, בכתיבה. ספר כריתות להינשא לאיש אחר משום זה ספר תולדות וכו', כלל יותר גדול, ומצא חן. מי שחטא לי אמחננו. שם הראשון לא נודע, מעביר ראשון ראשון.

סוד ה"א, חמש דרכים. ג' מהם אור ישר דכתיב כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בה, וב' באור חוזר, ורשעים יכשלו במ. ותני שלוש לתני שלשה כי התורה ל' נקבה אין למו מכשול. דאין האור חוזר אלא על אבדת אבדתו.

(מתוך גנוז הרב)

בראשית א-כז 321

היא מתייחסת למעשה לחתונה הראשונה בהיסטוריה המתרחשת בפסוק הסמוך: 'עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד'.³²² המשנה מעלה מיד את הדיון למישור מוסרי, למישור של יחסים מתוקנים, מוסריים בין האיש ובין האישה,³²³ בניגוד לנוהג של ימים עברו, כפי שהרמב"ם מדגיש זאת: "קודם מתן תורה היה אדם פוגע אישה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה, מכניסה לביתו ובוועלה בינו לבין עצמו, ותהיה לו לאישה. כיון שניתנה תורה, נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אישה יקנה אותה תחילה בפני עדים, ואחר כך תהיה לו לאישה שנאמר כי יקח איש אישה ובא אליה".³²⁴

המשנה הראשונה של מסכת קידושין אינה פותחת במקרה במילה "האישה". עלינו לשים לב שהמילה "אישה" מופיעה לפני המילה "איש" בתורה: 'לְזָאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מְאִישׁ לָקַחָהּ זֹאת'. הזהות הנשית קודמת לזהות הגברית, ואכן בעלי התוספות שואלים מיד שאלה על המושג "האישה". הוספת ה"א הידיעה דורשת הסבר והבנה עמוקה, משום שיש הרבה משניות המתייחסות לאישה בלי תוספת ה"א הידיעה. מדברי התוספות במקום, בד"ה "האשה נקנית", עולה שמדובר באישה נשואה.³²⁵ לא בבתולה ההולכת להינשא

322 בראשית ב, כג-כד

323 מאחורי הדיון ההלכתי, לכאורה הפרוצדורלי, מסתתרת תפיסה של מה שהוא בסיכומו של דבר אחת הסוגיות המהותיות ביותר של הזהות האנושית ועיסוקיה: כיצד לפגוש את הזולת. על פי התורה, הזולת, לפני שהוא הזולת של אדם כלשהו, או אפילו האח, הוא קודם כל בן הזוג. האיש ואשתו, האישה ואישו. שני אופנים שונים להיות אדם. סוגיית היחסים ביניהם היא אליבא דתורה, קודם כול, סוגיה מוסרית ולא סוגיה מינית או סוציולוגית. אין זה מקרי אם המסכת נקראת קידושין. הוויית העולם הנברא חולקה על-ידי הבורא לשניים - התורה פותחת באות בי"ת לרמוז שאנו מצויים בעולם הריבוי וביטוי אחד של מאפיין זה הוא הימצאות של שתי זהויות בעלות תודעה מוסרית, בעלי יצר טוב ויצר רע, האיש והאישה. מערכת היחסים ביניהם יכולה להיות טבעית-ביולוגית או מוסרית. התורה רואה במערכת זו אפשרות של התקדשות ודרכה מתבררת סוגיית היסוד של הזהות האנושית - היחס לזולת. שורש המילה נישואין הוא נ.ש.א, כלומר העובדה שכל אחד נושא את זולתו (מתוך השיעור).

324 משנה תורה לרמב"ם, הלכות אישות, פרק א

325 האשה נקנית - הכא תני בה"א, וכן בכמה דוכתין גבי איש ואשה קתני בה"א, כמו האשה שהלכה (יבמות קיד ע"ב), האשה שהלך בעלה (שם פז ע"ב), האשה שנתארמלה (כתובות טו ע"ב), האיש מקדש (לקמן מא ע"א). וקשה דבהאי דתנן בתולה נשאת (כתובות ב ע"א), אמאי לא תני הבתולה נשאת? ו"ל דהכא אקרא קאי, כלומר האשה המבוררת בפסוק דאשכחנא אשה מבוררת בקרא גבי נשואין דכתיב כי יקח איש אשה, אבל בתולה לא קאי אקרא, דלא אשכחנא בשום דוכתא בתולה בקרא מפורש גבי נשואין. אבל קשה לקמן (יד ע"ב) דתנן עבד עברי עבד כנעני (כב ע"ב) אמה עבריה (יד ע"ב) אמאי לא תני בהם ה' דהא מבוררין בפסוק נינהו?, ושם בהני עבד ואמה אין נופל בהן לשון ה' שאין

אלא באישה שכבר נשואה. אם כן, יש כאן, מעבר לצד ההלכתי של פרוצדורת החופה והקידושין הנידונה בסוגיה עצמה, נושא עמוק בהרבה, וכך יש לקרוא את המשנה: "האשה נקנית", כלומר האישה שהיא כבר נשואה, נקנתה "בשלש דרכים" בשלוש פרוצדורות שונות,³²⁶ "וקונה את עצמה בשתי דרכים", כלומר קונה את זהותה בשתי פרוצדורות שונות. שלוש הפרוצדורות הראשונות הן פרוצדורות חיוביות ושתי האחרונות שליליות, כגון המקרה של כישלון הנישואין. שלוש פרוצדורות הראשונות מעלות אותה ממדרגת ה"נקבה" למדרגת ה"אישה".

הקושי הראשון נובע מפירושו של רש"י למשנה. אומר רש"י: "האשה נקנית - לבעלה". פשיטא! דבריו פשוטים מדי, לכן הם עמוקים מאוד וננסה להבין אותם. אפשר להסביר שניתן היה לחשוב שמדובר במשנה במקרה אחר: קניית אישה לשם שפחה, כמו במקרה של אמה עבריה שנמכרה על-ידי אביה על מנת שתינשא לקונה או לבנו.³²⁷ לפי הסבר זה רש"י בא לשלול הבנה מוטעית זו. אבל הסבר זה אינו מספק: ברור לכל דרדקי שהמשנה מדברת על נישואי אישה ולא על מקרה אחר. כדי להבין את דברי רש"י, עלינו להבין

מבוררין כ"כ? לפי שהוצרך לפרש בהן בהי מינייהו אי בעברי אי בכנעני או בעבריה או בכנענית, דהא גבי יבמה קתני היבמה ואין לחוש כל כך שבכ"מ שונה התנא לשון הרהוט לו בפה, דכן מציוני שיש מקומות ששונה המעשה קודם המנין כי האי דהכא וכן בתולה נשאת ליום הרביעי, אתרוג שוה לאילן בשלש דרכים והתורה נקנית במ"ח דברים (אבות פ"ו מ"ה), ויש מקומות ששונה המנין קודם כמו בעשרה מאמרות (שם פ"ה מ"א), אור ל"ד בודקין (פסחים ב ע"א), ז' ימים קודם יו"כ (יומא ב ע"א), בשבעה דרכים בודקין את הזב (זבין פ"ב מ"ב), בג' דברים שוו גיטי נשים לשחרורי עבדים (גיטין ט ע"א).

326 כל התורה כולה בלשון זכר נאמרה משום שהזכר מצווה במצוות. לכן היה צריך לומר: האשה נקנית בשלושה דרכים, דהיינו הדרכים של הזכר. אבל המשנה אומרת דווקא: בשלוש דרכים, הדרכים של הנקבה. הגמרא מסבירה כי הכוונה של המשנה היא להשתמש בדרך לשון נקבה, דהיינו תורה. היחס בין הזכר לנקבה הוא בדרך כלל מלחמה (משלי יד-ב: יֵשׁ דָּרֶךְ יֵשׁר לְפָנַי אִישׁ וְאַחֲרֵיתָהּ דְרָכַי מָוֶת) או תורה, אבל כאן יש מקרה יוצא מן הכלל: אף על פי שכל התורה כולה נאמרה בלשון זכר, פה יש יוצא מן הכלל הפוך: הדרך צריכה להיות דרך לשון נקבה, דהיינו תורה. ואם לא כן, זו מלחמה. הנושא של תורת הקדושין הוא האישה. לכן מדעתה אין, שלא מדעתה לא. זה הסוד של דרך לשון נקבה. מזה אנחנו לומדים שחכמים היו רגילים לומר: "איזוהי דרך ישרה" (פרקי אבות ב-א) ולא דרך הישר, משום שדרך לשון זכר, זו מלחמה (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

327 העולה מרוח הדברים של הגמרא במסכת כולה הוא שאסור לאדם להעסיק אישה בביתה לעבודה כלשהי אם התכלית אינה נישואין. המקרה הברור הוא המקרה של האמה העבריה, כפי שהתורה עצמה מפרטת אותו. אבל ברור שחז"ל ביקשו מסיבות מוסריות להרחיב את המקרה הזה ולקבוע כלל ברור: העסקת אישה לשירות ביתי של גבר, פירושה בסופו של דבר, בקשת נישואין. אחרת, אין זה מוסרי (מתוך השיעור).

קודם כול את השאלה הראשונה שהגמרא שואלת על המשנה: "מאי שנא הכא דתני האשה נקנית ומ"ש התם דתני האיש מקדש?" רגילים להסביר את שאלת הגמרא כך: מדוע יש הבדל סגנוני בין משנה זו ובין המשנה הראשונה של פרק שני הפותחת במילים "האיש מקדש"? כאן מדובר על קניין, ושם מדובר על קידושין. אולם לאור דברי התוספות, המפנים אותנו ל"אשה המבוררת" בפסוק 'כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה'³²⁸, עלינו להבין את שאלת הגמרא באופן אחר לחלוטין. כאשר התורה מדברת על נישואין, היא משתמשת בשורש ל-ק-ח. מדוע בעלי המשנה משתמשים במילה אחרת ומדברים על קניין? מדוע הם אינם משמרים את לשון המקרא? כך צריך להבין את שאלת הגמרא: "מאי שנא הכא דתני האשה נקנית" ולא האשה נלקחת למשל, "ומ"ש התם דתני האיש מקדש"?

מן השורש ל-ק-ח, נגזרות שתי שמות עצם: הראשון, מלקוח, כלומר שלל שמישהו לקח במלחמה, באופן אלים, בעקבות ניצחונו, והשני לְקַח, כלומר דבר שלמדתי: 'כִּי לְקַח טוֹב נִתְּתִי לָכֶם תּוֹרָתִי אֶל תַּעֲזְבוּ'³²⁹. לְקַח במובן של שיעור - הפקת לקחים למשל. אם כן, לקיחה יכולה להיות אלימה או להפך, היא יכולה להיות משהו שהאדם מקבל כמתנה, כפי שלומדים לְקַח, שיעור מדבר מסוים.

אוסף עוד הערה כדי להבין את שאלת הגמרא: המשנה מבקשת לתאר את ההליך ההופך אישה פנויה, שהיא עד כה, בלשון חז"ל, הפקר - כלומר יכולה להינשא לכל אחד, לאשת איש. אותה אישה היא למעשה הפועלת, משום שהכול תלוי בדעתה, בהסכמתה להינשא לאיש פלוני: "דמדעתה אין, שלא מדעתה לא"³³⁰. מדוע אפוא לשון המשנה היא סבילה? זאת ועוד, מדוע המשנה הפותחת את הפרק השני, המתארת את חלקו של האיש בהליך, אחרי שהאישה נתנה את הסכמתה, אינה מדברת גם כן בלשון סבילה?

למעשה, הגמרא שואלת שתי שאלות שהן ארבע: השאלה הראשונה, מדוע שינתה המשנה המשתמשת בפועל נקנית - "האשה נקנית" מלשון התורה המשתמשת בפועל יקח - 'כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה'. השאלה השנייה, מדוע החלק של האישה בהליך שהוא הנושא של המשנה הראשונה, מתואר באופן סביל. השאלה השלישית, מדוע לגבי חלקו של האיש, המשנה משתמשת בלשון קידושין "האיש מקדש", והשאלה הרביעית, מדוע הסגנון שונה מסביל

328 דברים כב-יג
329 משלי ד-ב
330 קידושין ב ע"ב

לפעיל? וברקע שאלות אלו עומדת השאלה המרכזית והיא שהתורה לא השתמשה מעולם בפועל לקנות או לקדש כדי לתאר את מעשה הנישואין אלא בפועל לקחת.

תשובת הגמרא פרדוקסלית, משום שהיא עונה תשובה אחת לכל השאלות: "משום דקא בעי למיתני כסף". מהו כסף? כסף הוא דבר שבאמצעותו משיגים משהו שאליו כוספים, חושקים. כסף מלשון כיסוף. התורה שבעל פה רוצה להתייחס למניע הנמוך ביותר לחתונה. המניע הוא הכיסוף, החשק. אולם אין זה דעת התורה שבכתב. התורה שבכתב מדברת על "קיחה", לא על החשק כנורמה למערכת זוגית, כפי שניתן ללמוד מהפסוק המתאר את המקרה של אשת יפת תואר: 'וְרָאִיתָ בְּשִׁבְיָהּ אִשֶּׁת יִפֶּת תֹּאֲרַ וְחִשְׁקָתָּ בָּהּ וְלִקְחָתָּ לָךְ לְאִשָּׁה'.³³¹ החייל שראה אותה אישה, במהלך המלחמה, חשק בה. הוא רצה אותה במובן הנמוך ביותר של המילה: "לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע".³³² אבל התורה אומרת לו מיד 'וְלִקְחָתָּ לָךְ לְאִשָּׁה'. החשק של אותו חייל אינו מקובל עליה. היא מצווה אותו להעלות את מערכת היחסים עם אותה אישה למדרגה עליונה יותר - למדרגה של קיחה.

אבל התורה שבעל פה מכירה במציאות והיא מבקשת להתמודד עם המצבים הנמוכים גם כן. שאלתה היא מה צריך להיות ההליך אם מתברר שבפועל יש כאן כיסוף, חשק ותו לא?³³³ תשובתה היא שבמקרה כזה, קיימת הדרך של קניין בכסף. אבל הגמרא מקשה: "וכסף מנ"ל?" אין שום פסוק המתאים למקרה הזה במקרא. התורה משתמשת תמיד במילה קיחה. היא לא השתמשה מעולם במילה כסף כדי לתאר את מעשה הנישואין. האפשרות של נישואין דרך הכסף היא חידוש של התורה שבעל פה וחידוש זה נלמד דרך גזרה שווה "גמר קיחה קיחה משדה עפרון", משום ששם נאמר 'נִתְּתִי כֶסֶף הַשְּׂדֵה קַח מִמֶּנִּי'.³³⁴

331 דברים כא-יא

332 ראה פירושו של רש"י, ד"ה "ולקחת לך לאשה".

333 צריך שזה יהיה לנצח, אז זה נקרא קניין. קיחה בכסף גבי האישה צריך להיקרא קניין. אם זה נשאר קיחה בכסף, זה זנות. לפי הקבלה, יש שלושה קווים: "האשה נקנית": בכסף, קו החסד, בשטר קו הדין, בביאה קו הרחמים. לפי מקרא, יש רק קיחה בביאה, לכן הגמרא מחפשת במהלך כל הסוגיה סמך לשאר הדרכים. אבל הנקודה החשובה מבחינת הקבלה היא שלמטה ממידת החסד, נמצאת מידת הנצח. זה מסביר את שינוי הלשון במשנה מ"כי יקח" ל"נקנית", כי זה צריך להיות לנצח. לכן לומדים מסכת גיטין לפני מסכת קידושים. אם חס ושלום צריך גט, נלמד איך לתת את הגט, אבל אנחנו לומדים קידושין שאחריהם אין גט (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

334 בראשית כג-יג

עבור התורה שבכתב, הדרישה ברורה: מערכת היחסים בין האיש ובין האישה אינה יכולה להתבסס על הכיסוף בלבד, על החשק בלבד. מערכת כזו היא עדיין במדרגה של זכר ונקבה, ולכן היא אינה ראויה, אליבא דתורה שבכתב. ובכל זאת התורה שבעל פה מתירה לבסס קשר כזה. מדוע? כי מצאנו בכל זאת מקרה אחד של כיסוף אמתי והוא המקרה של אברהם אשר בא לקנות חלקה כדי לקבור את שרה אשתו. הכיסופים של אברהם למערת המכפלה הם אמתיים. הוא נכסף באמת למקום והוא מוכן לשלם כל סכום כדי להפוך להיות לבעליו. החידוש של המשנה לעומת התורה שבכתב הוא שגם אם התחילה מערכת היחסים כמערכת של חשק, של כיסוף בלבד, אפשר להעלות אותה למדרגה עליונה יותר, בתנאי שהכיסוף יהפוך להיות אהבה אמיתית. אז אפשר לדבר על קידושין, כלומר על מצב בלתי הפיך של אהבה בין בני הזוג.

אברהם היה יכול לבוא אל עפרון ולהסביר לו שהמקום, מערת המכפלה, הוא שלו בכל מקרה. הוא שלו כאחוזתו: 'גַר וְתוֹשֵׁב אֲנֹכִי עִמָּכֶם תָּנוּ לִי אַחֲזָת קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מְתִי מִלְּפָנָי'.³³⁵ השימוש בביטוי "אחוזת קבר" על-ידי אברהם אינו מקרי והוא מרמז לדין גאולת הקרקע והשבת האחוזת ביובל.³³⁶ אברהם מתייחס לארץ ישראל כאחוזתו, בתור צאצא של עֵבֶר. לכן, בכוח, המקום כבר שלו, אבל בכל זאת הוא מתעקש לקנות אותו. גם אם המקום שלו, גם אם הוא הובטח לו על-ידי הקב"ה, עדיין הוא צריך לקנות את המקום.³³⁷ הנישואין גם הם מימוש של הבטחה - זאת משמעות תקופת האירוסין, מבחינת ל' זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֶהְבֶּת כְּלוּלְתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בְּמִדְבָּר בְּאָרֶץ לֹא זְרוּעָה'.³³⁸ תקופת 'אֶהְבֶּת כְּלוּלְתֶיךָ' היא תקופה של הבטחה, הבטחה הדדית בין בני הזוג העתידיים להינשא, תקופה של תקוות בלתי מוגבלות, כאשר כל אחד מוכן לעשות הכול למען האחר. הנישואין הם מימוש אותה הבטחה שכל אחד מבני הזוג נתן לאחר, מעין מתנה שהאיש צריך לזכות בה, דרך הכיסופים שלו לאשתו לעתיד "שדרכו של איש לחזר על אשה ואין דרכה של אשה לחזר על איש. משל לאדם שאבדה לו אבידה, מי חוזר על מי? בעל אבידה מחזר על אבידתו".³³⁹ הכיסופים האמתיים הם במדרגה של איש ואישה,

335 בראשית כג-ד

336 ראה ויקרא כה.

337 כך אנחנו היהודים עשינו בחזרה לארץ דרך הקרן קיימת לישראל. קנינו דונם אחרי דונם את הארץ (מתוך השיעור).

338 ירמיהו ב-ב

339 קידושין ב ע"ב

לא במדרגה של זכר ונקבה. האיש מחזר אחרי אבדתו. הוא אינו חושק באישה פלונית סתם. איך אפשר לדעת אם זה אמת? זו מהות המחלוקת בין בית הלל ובין בית שמאי במשנה.³⁴⁰

אברהם היה יכול לקחת בכוח את השדה משום שהוא שלו, אבל רצה לזכות בו בזכות וזה ייעשה על-ידי מעשה הקניין ולשם כך נדרשה הסכמתו של עפרון. לכן אברהם אומר לו: 'נָתַתִּי כֶסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי'.³⁴¹ בעצם לקיחת הכסף, עפרון מראה שהוא מסכים. הוא אינו צריך לומר: אני נותן לך בכסף זה את השדה. עצם הלקיחה פירושו הסכמה, בלי צורך לבטא זאת במילים. האנלוגיה ברורה: האישה היא הפעילה היחידה בשלב הזה. היא מקבלת את הכסף ובעצם קבלתו, היא מסכימה להינשא למי שנתן אותו. היא אינה צריכה לומר דבר. אותו דבר קורה היום כאשר החתן נותן את הטבעת לכלה: בשלב זה, היא הפעילה היחידה, על אף שלמראית עין, החתן עושה מעשה. עצם הסכמתה של הכלה לקבל את הטבעת הוא המעשה החשוב. לא הנתנה על-ידי החתן אלא הקבלה על-ידי הכלה. בשלב השני, החתן הוא הפעיל כאשר הוא אומר לכלה "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל".³⁴² זה הכלל שהמשנה רוצה ללמד אותנו: הנושא של הליך הנישואין אינו האיש אלא האישה. האישה נקנית מרצונה החופשי. היא זו שמסכימה להיות אשת אותו האיש. 'כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה' - לכאורה, נראה לנו שהאיש הוא הפעיל, אבל אין זה כך: האישה היא הפעילה וזה נקרא בלשון חכמים "האשה נקנית". לא האיש קונה אותה.

"אי נמי שדות בכסף יקנו": מדוע הגמרא צריכה להביא עוד הוכחה לדבריה? התשובה היא שמהפסוק הראשון, ניתן להבין שבין אברהם לעפרון התבצעה החלפת מתנות. עפרון נתן את השדה במתנה ואברהם נתן לו את הכסף במתנה. ניתן להבין שהייתה כאן קיחה הדדית. הגמרא רוצה להוכיח שההליך דורש הסכמה מצד האישה. היא לא נלקחת בעל כורחה. הכול תלוי בהסכמתה. לכן צריך גילוי דעת מקביל לגילוי דעת המתקיים בקניין. אין קניין בלי גילוי דעתו של בעל החפץ הנקנה. לא הכסף קונה אלא הסכמת המוכר. הכסף הוא אמצעי טכני ואמצעי זה תקף גם בקניין שדות. הוא אינו מבצע

340 בית שמאי אומרים בדינר ובשוה דינר ובית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה וכמה היא פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי.

341 בראשית כג-יג

342 ראה שולחן ערוך, אבן העזר, סימן כז וערוך השולחן אבן העזר סימן כז, סעיף ב.

את המכירה.³⁴³ הוא אינו מקנה זכויות לקונה. רק הסכמת המוכר מקנה תוקף למכירה. גם כאן, רק הסכמת האישה מקנה תוקף לקידושין. בהסכמתה היא אוסרת את עצמה על כל העולם כולו.

הקושי שלנו בהבנת הסוגיה הוא שאנחנו רגילים היום לקנות את הכול בכסף, אבל זה לא היה כך בתקופות קודמות. קניין חליפין היה הרבה יותר נפוץ.³⁴⁴ לכן הגמרא צריכה גם להוכיח שיש בכלל תוקף לקניית קרקעות בכסף. לכן היא מביאה כחיזוק את הפסוק השני "שדות בכסף יקנו". קנייה בכסף אינה פחותת ערך מצורות אחרות של קניין.

נסכם את אשר למדנו לפני שנמשיך: כאשר התורה רוצה לדבר על נישואין, היא משתמשת במונח קיחה, אבל יש למונח הזה שני פירושים: הראשון, קיחה בכוח, והשני קיחה בזכות. הגמרא מסבירה שהמשנה רצתה לשלול את הפירוש הראשון, ולכן היא משתמשת במונח אחר - קניין, ולא בלשון התורה,³⁴⁵ ומשמעות השינוי היא מתן הסכמה מצד האישה. הכסף משמש אמצעי טכני בלבד ויש תוקף לבצע קניין בכסף. בהמשך הסוגיה, הגמרא מקשה מדוע לא נאמר שהיא קונה ותשובתה המהותית היא שהאישה היא הפועלת בחלק זה של ההליך.

אני מבקש עכשיו לדון במהות מעשה הקידושין, מעבר לצד הפרוצדורלי. האיש מציע את הנישואין לאישה והוא המקדש. נושא ההליך הוא האישה. ההליך מתחיל עם הצעת הנישואין ומסתיים בקידושין. ההליך כולו בשליטת האישה ותכליתו להפוך אותה מאישה פנויה לאישה נשואה. משמעות הדבר עבודה היא שהיא קונה את ההווה שלה. היא קונה את העצם שלה, את מהותה, ויש לה שלוש אפשרויות, "דרכים" לעשות זאת: אחת חיובית -

343 כוונת הגמרא אינה לומר שהאישה נחשבת לשדה, ולכן אפשר לקנות אותה. כוונת הגמרא היא לבסס הליך מבוסס על כסף. שאלתה מתייחסת להליך עצמו. מניין לנו הידיעה שיש אפשרות לבצע קניין כלשהו בעזרת כסף? (מתוך השיעור)

344 כגון במגילת רות: 'וְזֹאת לְפָנַי בְּיִשְׂרָאֵל עַל הַגְּאֻלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה לְקַיֵּם כֹּל דְּבַר שְׁלֹף אִישׁ נִעְלָו וְנָתַן לְרֵעֵהוּ וְזֹאת הַתְּעוּדָה בְּיִשְׂרָאֵל' (רות ד-ז). הגמרא לומדת את היסוד של קניין החליפין בדף כח ע"א. קניין זה מבוסס על פעולת חליפין של שני חפצים. הקונה מחליף את כליו בכלי הנמכר לו, אז המוכר מגביה את סודרו של הקונה ובכך חל הקניין. ראה שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קצה.

345 זה מה שהגמרא אומרת בהמשך: תני לישנא דאורייתא ולבסוף תני לישנא דרבנן. ומאי לישנא דרבנן? דאסר לה אכ"ע כהקדש. כלומר, הדמות הפעילה היא האישה, לא האיש. היא קובעת אם היא רוצה להאיסר על כל העולם. מלישנא דאורייתא "ויקח", ניתן היה להבין שאולי האיש יכול לקחת אותה נגד רצונה, כפעולה אלימה, כמלקוח. לכן שינוי חז"ל כדי להדגיש שמדובר בלקיחה רצונית מצד האישה. לישנא דרבנן "נקנית" חושפת למעשה את הכוונה הפנימית האמתית של דברי התורה "ויקח" (מתוך השיעור).

בנישואים מוצלחים עצמם, ושניים שליליים - בקבלת גט או במיתת הבעל. מדוע היא צריכה לקנות את העצם שלה? כי, בעקבות הנסירה, העצם שלה נמצא אצל האישי. זה מה שאדם הראשון אמר: 'זאת הפעם יצא מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת'.
 'ויהי לבשר אָחַד'³⁴⁶ אם הזיווג עולה יפה, האישה קונה את העצם שלה, ואם לאו, היא קונה אותו בכל מקרה, או ביוזמת הבעל - במתן הגט, או בידי שמים, במות הבעל. מה קורה עם האישי? אם הזיווג עולה יפה, הוא קונה את הנפש שלו. זה מה שאברהם אמר לשרה: 'אמרתי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך וחייתה נפשי בגללך'.³⁴⁷ 'וחייתה נפשי' - פשוטו כמשמעו, 'בגללך' בזכותך, כי נפשי אצלך. כאשר הזוג מצליח להעלות את מערכת היחסים ביניהם למדרגה של אח אחות, נפשו של הבעל חיה.

נעשה האדם

מהי תכלית הזוגיות? הדעה הרווחת היא שהתכלית היא הולדת ילדים.³⁴⁸ אבל עולה מן הפסוקים ומפירוש רש"י כפי שנראה מיד, שיש תכלית חיובית לעצם קיום הזוג, מעבר למצווה "פרו ורבו". שני ממדים משתלבים: הראשון, הממד ההיסטורי - המאמץ להוליד דרך התולדות את "בן האדם", והשני, הממד הפרטי, האישי - גורלו של כל אחד ואחת מאתנו.

הביטוי "זכר ונקבה" מופיע לראשונה בתורה בהקשר לבריאת האדם: 'ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם'.³⁴⁹ ביטוי זה אינו מוזכר בהקשר לשום נברא אחר, גם אם אנחנו יודעים שיש גם אצל בעלי החיים, זכרים ונקבות. יוצא שהביטוי "זכר ונקבה" אינו קשור ישירות לשאלת המשכיות המין כמין. הוא מבטא משהו יסודי בקשר לתכלית האדם. האדם נתון מבריאתו לבעיה מוסרית, הבאה לידי ביטוי מיד בדרך שבה בני הזוג מתייחסים זה לזו בניסיון להחזיר לכל אחד את החלק

346 בראשית ב-כד

347 בראשית יב-יג

348 כך נוטים להסביר את דברי הגמרא במסכת יבמות סא ע"ב, הדנה במחלוקת סביב השאלה מהו המספר המינימלי של ילדים שצריך להוליד כדי לצאת ידי חובת המצווה של פריה ורביה.

ראה גם "ספר המצוות" להרמב"ם מצוות עשה ריב, "משנה תורה" הלכות אישות, פרק טו, ושולחן ערוך, אבן העזר, סימן א.

349 בראשית א-כז

החסר לו, כפי שלמדנו קודם לכן: הנפש והעצם. זה האתגר הראשון של אדם וחוה.

כדאי לזכור שהאדם נתון להיסטוריה משום שהוא אינו שלם. האדם נִעְשָׂה במהלך ההיסטוריה. בשום מקום בתורה לא נאמר שהאדם כבר נעשה. להפך, כתוב נִעְשָׂה אדם. בעלי המדרש דורשים את המילה 'נִעְשָׂה' בפסוק 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נִעְשָׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ', כך:³⁵⁰

שאלו המינים את רבי שמלאי: כמה אלהות בראו את העולם? אמר להם: אני ואתם נשאל לימים הראשונים, הה"ד (דברים ד) 'כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם', אשר בראו אין כתיב כאן אלא אשר ברא. חזרו ושאלו אותו. אמרו לו: מה הוא דין דכתיב 'בראשית ברא אלהים?' אמר להם: בראו אלהים אין כתיב כאן אלא ברא אלהים. אמר רבי שמלאי: בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למיניך, אתה מוצא תשובה בעדה. חזרו ושאלו אותו. אמרו לו: מה הוא דין דכתיב 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו?' אמר להון: קראון מה דבתריה ויבראו אלהים את האדם בצלמיהם לא נאמר, אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו.

וכיון שיצאו אמרו לו תלמידיו: רבי, לאלו דחית בקנה, לנו מה את משיב? אמר להם: לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה.

בראשית רבה, פרשה ח-ט

החלק האחרון של המדרש קשור לנושא שלנו: "לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה". משמעות המילה 'נִעְשָׂה', בלשון רבים, היא, לפי המדרש, "אני הבורא ואתה האדם, ביחד". הקב"ה רוצה לשותף את הזהות האנושית בבריאתה, דרך המאמץ ההיסטורי. בנייתה של הזהות האנושית מתחילה עם הזוג הראשון, אדם וחוה, הצריכים להתמודד עם האתגר של החזרת החלק החסר אצל כל אחד. בעולם העשייה, הם גופים מחולקים, אבל, בשורש, בעולם הבריאה, הם אחד. הנשמה משותפת. הזכרתי

בסוף השיעור "חתונה עברית" את הקושי של הזיווג הראשון. על אף האמירה ש"בת פלוני לפלוני"³⁵¹ במציאות לא תמיד זה קורה. בשונה מבעלי החיים, האדם ניתן להיסטוריה - היסטוריית בניית זהותו. בנייה זו עוברת דרך שלבים מסוימים, שבהם חל שינוי בזהותו, חלה התקדמות בבניית זהותו, כדי להשיג במציאות את שלמותו. המאמץ האנושי עובר דרך שלושה מישורים עיקריים: התורה, הזוגיות והתשובה.

השגת השלמות בקניין תורה

המשנה בפרקי אבות מלמדת אותנו שהייחודיות של האדם היא יכולתו לקנות לעצמו את החכמה:

רבן יוחנן בן זכאי קיבל מהלל ומשמאי. הוא היה אומר: אם עשית תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת.

פרקי אבות ב-ח

במבט ראשון אפשר לחשוב שרבי יוחנן בן זכאי בא ללמד אותנו שעלידי לימוד התורה, אנחנו קונים לעצמנו יותר ויותר זכויות. אבל הבנה זו שטחית למדי. לא במקרה משתמש רבי יוחנן בן זכאי במילה "נוצרת". קניין התורה אינו עניין של תוספת זכות "ככל שאני לומד, אני מרבה את זכויותי", או כלשון המהר"ל:³⁵² "כי אין ראוי לאדם כאשר למד תורה הרבה שיחשוב שעשה דבר החסידות, שהחסידות הוא שעושה דבר שאינו ראוי לפי הדין". זו התכלית שלנו, משום שכך אנחנו בונים את זהותנו, את צורת היש שלנו: "על זה אמר שאין הדבר כך שהאדם נברא מתחילת בריאתו על זה ללמוד תורה". רבי יוחנן בן זכאי מחזיר אותנו לעצם זהותנו כאדם: מהי מהות האדם? אל לנו לחשוב שאם לומדים הרבה תורה, אנחנו קונים לעצמנו זכויות. זו גאווה, המביאה לתחושה מוגזמת, בלתי נכונה לחלוטין, של חשיבות עצמית. להפך, עלינו לנהוג בענווה, משום שרק הענווה מביאה לחכמה אמיתית. לימוד התורה נחוץ כדי לבנות את זהותנו האנושית. אין כאן דברי מוסר סתמיים. המסר הוא אחר לגמרי: עלינו לקנות דעת וחכמה כדי להיות באמת אדם.

351 סנהדרין כב ע"א

352 דרך חיים, עמ' פו (בהוצאת האחים הוניג)

אדם ללא דעת אינו אדם. הוא כבהמה. כדי שהאדם יהיה באמת "נפש חיה", עליו להוסיף דעת, חכמה, כדברי רש"י: "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אבל זו של אדם חיה שבכולם שנתווסף בו דעה ודיבור".³⁵³ מדוע? כי הוא טרם נֶעֱשָׂה. האדם מתהווה. הוא אינו יש שכבר קיים. הוא נברא אבל לא נעשה. הוא עדיין לא נעשה. צורת היש שלנו מתהווה כל הזמן.³⁵⁴ עלינו לעשות את עצמנו, ודרך מרכזית לעשות זאת היא על-ידי קניית החכמה. קניית התורה מחזיר את נפשו של האדם, מבחינת 'תּוֹרַת יְהוָה תְּמַיְמָה מְשִׁיבַת נְפֶשׁ'.³⁵⁵ ברור אפוא שאין כאן רק דברי מוסר אלא תיאור של עניין מהותי לגבי עצם זהותנו. זהותנו שונה מכל בעל חיים, מכל נברא אחר בכך שהיא מתהווה באופן תמידי.

כדי להבהיר את הנושא, אזכיר סיפור חסידי המדבר על איש שהלך לאיבוד ביער. באופן נסי הוא פוגש מישהו שנותן לו מצפן ומסביר לו איך להשתמש בו כדי לצאת מן היער. בסוף הוא מזהיר אותו בל יאבד את המצפן. אחרי זמן מה האיש יוצא מן היער ופוגש שוב אותו איש מסתורי שנותן לו את המצפן. מה היינו אומרים אם האיש שניצל יבוא אל המציל שלו ויטען בפניו שפעל בהתאם להוראותיו, ולכן מגיע לו שכר על כך? עצם הרעיון של קבלת שכר עבור המאמץ הנדרש כדי לדעת מה לעשות - המצוות, כדי להגיע לתכלית שלנו - להיות אדם התואם את צלמו, זר לתורת ישראל, כפי שעולה בבירור מהמימרות של חז"ל: "היום לעשותם ומחר לקבל שכרם",³⁵⁶ או "מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא".³⁵⁷ אי אפשר לבקש שכר על דבר שמאפשר לנו להיות מה שאנחנו אמורים להיות. בלי דעת, בלי חכמה, אין אדם. אין משמעות לחיים. יתרה מזו, בלי דעת, אנחנו כמו בעלי חיים, אמנם בעלי תודעה אנושית, אבל אומללים מעצם היותנו אדם, משום שהעיקר חסר לנו. לכן אין שום מקום להתגאות כאשר אנחנו קונים יותר חכמה, יותר דעת,

353 ראה פירושו של רש"י על בראשית ב-ז, ד"ה "לנפש חיה".

354 דברי המהר"ל, שם: אבל האדם אינו כך שאינו נשלם ומאחר שאינו נשלם אינו בעל הנחה, אבל הוא מתנוועע תמיד אל השלמתו. ואף אם אפשר שיצא לגמרי אל הפועל, מ"מ אי אפשר שיהיה בעל הנחה שזה שייך אל הדברים אשר הם בעלי השלמה ולא כן האדם.

355 תהלים יט-ח

356 ערובין כב ע"א

357 פרקי אבות ב-כא

יש בעצם הביטוי מתן שכר סתירה פנימית: אם זה שכר, זה מגיע לי בזכות, ואם זה מתן - מתנה, זה לא קשור לזכות. זה בא בחינם. השכר הוא אכן מתנה. המאמץ הוא מאמץ של קניית תוספת יש. לא תוספת זכות (מתוך השיעור).

משום שבסך הכול, בעשותנו זאת, אנחנו הופכים להיות מי שאנחנו אמורים להיות.

המהר"ל בספרו "דרך חיים", מסביר את שורש הדברים:³⁵⁸

וזהו מה שלא נאמר באדם כי טוב יותר מכל הנמצאים, כי כל הנמצאים הם נבראים ויש להם שלימתם, אבל האדם לא נברא בהשלמה ולא נמצא האדם בהשלמה וזהו שלימתו בעצמו שהוא מתנועע אל הפעל ומוציא שלימתו תמיד אל הפעל, ודבר זה הוא שלימתו שאם הוא אינו יוציא שלימתו אל הפעל כלל הרי אין לו השלמה כלל, ולכן צריך שיהיה יוציא שלימתו תמיד אל הפעל.

האדם לא נברא שלם. אצילותו האמתית היא לדעת זאת ולכבד מצב זה. אצילותו היא למצוא את שלמותו במאמץ הנדרש כדי להשתלם. לכן אין סיבה להחזיק טובה לעצמנו אם אנחנו משתדלים לקנות את התורה. בעשותנו זאת, אנחנו מוציאים אל הפועל את התורה. אנחנו הופכים אותה למציאותית. התורה האמתית היא התורה שבעל פה, היוצאת מפי האדם. כך אנחנו מבקשים את עלבונה של התורה.³⁵⁹

כל הנבראים נבראו שלמים, חוץ מן האדם. הם מה שהם אמורים להיות, מה שהם יכולים להיות. לכן אין להם היסטוריה, גם אם הם קיימים בממד הזמן. אין להם מִשָּׁךְ. אין לקב"ה מה לומר להם. אין להם קשר לערכים. לא כך האדם. הוא מתהווה. הוא אינו יש קיים. לכן הוא נתון להיסטוריה - היסטוריית קניית היש שלו, היסטוריית קניית קיומו ושלמותו. שלמותו היא באי שלמותו ואצילותו במאמץ המתמיד שלו לקנות את שלמותו.

שאלה: האם בימי המשיח, האדם קונה את שלמותו?

תשובה: מה שאנחנו אומרים על ימות המשיח הוא מתוך תקווה, לא מתוך ידיעה ודאית. 'עין לא ראתה אֱלֹהִים זולָתְךָ'.³⁶⁰ הגמרא אומרת "תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון".³⁶¹ העולם הבא הוא רק המדרגה הראשונה.

358 דרך חיים, עמ' פו, סוף העמוד הימני

359 ראה פרקי אבות פרק ו, משנה ב.

360 ישעיהו סד-ג

361 ברכות סד ע"א

המקובלים מסבירים שכדי לעבור מן העולם הזה לעולם הבא, כל אחד לפי זכותו, צריך חיבוט הקבר,³⁶² כדי לשכוח את כל מה ששייך לעולם הזה, כדי להיות פנוי באמת לעולם הבא. כדי לעלות מדרגה נוספת צריך לעבור תהליך דומה, ניקוי הנפש מכל שייכות לעולם הבא התחתון כדי לזכות לעולם הבא העליון. זה למעלה מן ההשגה שלנו.

הלימוד החשוב הוא שכל בני האדם שווים, משום שהם נשפטים, לא לפי המדרגה אליה הגיעו אלא לפי המאמץ שהשקיעו. 'כִּי אָדָם לְעֵמֶל יוֹלֵד'.³⁶³ העמל קובע. העבודה הזרה בתכלית היא לעצור ולהסתפק במה שיש. המהר"ל אומר שעל האדם "להתנועע תמיד". אסור לו לנוח לרגע. מי שנח אומר למעשה שהוא הגיע לשלמות. שלמות מעין זו היא מוות ואם מישהו מקדש "הנחה" זו כלשון המהר"ל, הוא הופך לעובד עבודה זרה למעשה. ההנחה הניתנת לאדם היא הפוכה: "צריך שיהיה יוציא שלימתו תמיד אל הפעל". בלי סוף.

המגרש של ההיסטוריה האנושית הוא קודם כול מערכת היחסים בין האיש לאישה ורק אחר כך דרך תולדותיו, כפי שאנחנו למדים מפסוק ז של פרק ב של חומש בראשית: 'וַיֵּצֵר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָ מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה'. לְנֶפֶשׁ חַיָּה ולא נֶפֶשׁ חַיָּה - תוספת האות למ"ד מלמדת אותנו שהאדם מיועד להיות נפש חיה כאשר שאר בעלי חיים הם כבר, כל אחד לפי מדרגתו, נפש חיה. קיימת כבר התאמה בין הזהות של הפרט לזהות של המין אצל כל בעל חיים, חוץ מהאדם. על האדם לבנות את הפרסונה שלו.

השגת השלמות בזוגיות

בספרו "נתיבות עולם", בפרק הרביעי של נתיב התורה,³⁶⁴ המהר"ל אומר שהאישה היא השלמת האיש:

וכך י"ל פשט הכתוב ג"כ כי האשה היא השלמת מציאות האדם שעל ידה האדם שלם ... וכך התורה שהיא השלמת האדם והתורה תקרא אשה בכל מקום שעל ידה גם כן השלמת האדם כמו האשה שהיא השלמת האדם.

362 ראה "ראשית חכמה" מאת הר"ר אליהו בן הר"ר משה די ויד"אש, מתלמידי הרמ"ק, שער היראה, סוף פרק יב. ראה גם ספר התניא פ"ח.

363 איוב ה-ז

364 נתיבות עולם א, עמ' יט, עמוד ימני

צריך להבין את דברי המהר"ל על רקע הדברים שהסברתי קודם לכן לגבי הנפש והעצם. הזהות האנושית חסרה. האיש והאישה חסרים. דרך נוספת להשיג את השלמות היא הזוגיות ויש בה שני ממדים עיקריים: הראשון, ההתמודדות של זה מול זו וזו מול זה, והשני, המשכיות התולדות. היחסים המיניים אינם רק הכרח כדי להמשיך את המין, כפי שזה אצל שאר בעלי החיים - פונקציה ביולוגית ותו לא. הם ביטוי למצב מערכת היחסים השוררת בין בני הזוג. יש להם ערך כשלעצמם, ללא קשר לקיום המצווה פרו ורבו.³⁶⁵ ביטוי לעובדה ש"לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה" כדברי המדרש.

'וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיִית הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ'.³⁶⁶ המדרש המובא בפירושו של רש"י "שלא יאמרו שתי רשויות הן הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו זוג וזה בתחתונים ואין לו זוג", מבהיר שהבעיה אינה בעיית הבדידות אלא שיגעון הגדלות שיכול להתפתח אצל האדם. החי היחיד המודע לעצמו, יכול בנקל לחשוב שהוא אלוה. לכן הקב"ה בורא אותו זכר ונקבה כדי שהוא תמיד ידע שהעיקר חסר לו. תחושת הבדידות היא במישור הקיומי, לא במישור המהותי, האונטולוגי. היא אכן יכולה לתקוף את האדם, ולכן אמרו חז"ל "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו" - טוב לשבת בשניים מלשבת אלמנה,³⁶⁷ אבל לא בגלל זה, ברא הקב"ה מלכתחילה את האדם זכר ונקבה, אדם אחד ושני גופים, גוף האיש וגוף האישה. האיש הוא איש משום שחסרה לו אישה, והאישה היא אישה משום שחסר לה האיש. צורת הקיום של נזר הבריאה היא להיות חסר - 'וַתְּחַסְרְהוּ מְעַט

365 קיימת מחלוקת יסודית בין בעל השולחן ערוך, הרב יוסף קארו, ובין בעל המפה, הרמ"א, בנושא תכלית הנישואין. בפתיחת חלק אבן העזר בשולחן ערוך, קובע המחבר "חייב כל אדם לישא אישה כדי לפרות ולרבות, וכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאלו שופן דמים וממעט את הדמות וגורם לשכינה שתסתלק מישראל". הרמ"א בהגהתו להלכה זו, אומר: "וכל מי שאין לו אישה שרוי בלא ברכה, בלא תורה וכו', ולא נקרא אדם, וכיוון שנשא אישה עוונותיו מתפקקים שנאמר מצא אישה מצא טוב ויפק רצון מאת ה'". הב"ח במקום משלב בין שתי התכליות.

יש להדגיש עוד שרגילים להסביר שתכלית אחת היא הוצאת האדם מבדידותו והשנייה המשכת התולדות. אבל לפי הרב אשכנזי, התכלית הראשונה היא לא תכלית קיומית, אקזיסטנציאלית - להוציא את האדם מבדידותו אלא מהותית, אונטולוגית: תכלית הנישואין היא בניית זהות האדם, בהתאם למחשבת הבריאה עבורו.

366 בראשית ב-יח

367 יבמות קיח ע"ב

מַאֲלֵהִים³⁶⁸. זאת אמנם צורת הקיום של כל נברא, אבל התורה מדגישה זאת במיוחד אצל האדם, נזר הבריאה.

אילו היה האדם שווה בכל דהו לבוראו, הוא לא היה. כדי להיות מישהו, עליו להיות חסר. למדנו ארוכות שהנברא שונה בתכלית השינוי מן הבורא, משום שפירוש השורש ברא במקרא הוא לברוא את האחר, כלומר השונה בתכלית השינוי מן הבורא.³⁶⁹ אין כאן שאלה של בדידות, של תחושות אלא של מהות. ברוב טובו - ודרך הטוב להיטיב,³⁷⁰ הבורא שרצה לברוא את האחר שלו האמתי, ברא אותנו חסרים.³⁷¹ זה היה התנאי לעצם היכולת שלנו להימצא, להתקיים. אדם הוא חסר, וחסרון זה בא לידי ביטוי באיש החסר את האישה ובאישה החסרה את האיש. לא האיש כאיש חסר משום שהוא לא איש ואישה ברזמנית אלא אדם בעצם מהותו חסר וחסרון זה בא לידי ביטוי בעולם העשייה בצורה של גופים מחולקים.³⁷² חשוב להבין שהחסרון הוא בעולם הבריאה עצמו, לא רק בעולם העשייה. הוא חלק ממחשבת הבריאה, פשוט כדי שהבריאה תוכל להימצא.

התכלית של הנסירה של האדם לאיש ואישה היא בנייה של מערכת יחסים בין בני הזוג כדי לחוות אחרות מהי וללמוד לנהל מערכת זו כדוגמה מהותית ביותר למערכת היחסים ביני ובין האחר שלי - מה שאני רגיל לכנות "משוואת האחוה".³⁷³ הדרך שבה אני מנהל מערכת זו, על כל מישוריה, מגלה מהי מידת המוסריות שלי. יש כמובן מקום במערכת זו לאושר. אושר בעצם מתן האפשרות לאחר שלי להשלים את עצמו.

368 תהלים ח-ו

369 להרחבת הנושא, ראה סוד מדרש התולדות, חלק ג.

370 ראה דעת תבונות לרמח"ל, סימן יח.

371 לכל אחד מאתנו חסר משהו אחר, וזה הופך את הנפש הפרטית של כל אחד ואחד לייחודית. זה פירוש הביטוי "נפשות רבות" בברכה אחרונה: ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם בורא נפשות רבות וחסרונם. יש ריבוי בעולם העשייה, לא במובן של שכפול סתמי - מספר רב של אותה נפש אלא ריבוי של נפשות שונות זו מזו. כל אחד שונה מן האחר. אין נבראים שווים, זהים בעולם. מקור ייחודיותו של כל אחד מאתנו בא דווקא ממה שחסר לנו משום שמהחסרון הזה באה לכל אחד השאיפה המיוחדת שלו לערכים עליונים. ההבדל בין כל בריה ובריה נובע מן הדרך שבה פועל בו הצמצום, כלומר במה הוא פחות מן הבורא (מתוך השיעור "הביאו עלי כפרה על שמיעטתי את הירח", פסקה "ייחודיותו של כל אחד" ב"סוד מדרש התולדות", חלק ד).

372 הגופים המחולקים מאפשרים להוליד ילדים (מתוך השיעור).

373 להרחבת הנושא, ראה את "סוד העברי", חלק א, משוואת האחוה.

השגת השלמות בתשובה

התשובה מאפיינת גם היא את האדם והיא מאפשרת לו, במישור המוסרי, לפתור בעיה שלכאורה היא בלתי ניתנת לפתרון, בגלל עצם היות האדם בלתי שלם. כותב הרב קוק:

מבלעדי מחשבת התשובה, מנוחתה ובטחונה, לא יכול האדם למצוא מנוח והחיים הרוחניים לא יוכלו להתפתח בעולם. החוש המוסרי תובע מהאדם את הצדק והטוב, את השלמות, – והשלמות המוסרית כמה רחוקה היא מהאדם להגשימה בפועל, וכמה כוחו חלש לכיין מעשיו אל הטוהר של אידיאל הצדק הגמור! ואיך ישאף אל מה שאיננו ביכולתו כלל?
אורות התשובה פרק ה, פסקה ו

מצב האדם יכול להיראות טרגי משום שמצד אחד התודעה המוסרית שבו מביאה אותו לדרישה מוסרית מוחלטת, ומן הצד האחר מכיוון שהוא בלתי מושלם, הוא יודע שדרישה זו בלתי ניתנת למימוש. האם משמעות סתירה זו היא שאנחנו אבודים מראש? עונה הרב:

לזאת התשובה היא טבעית לאדם, – והיא משלימתו. אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו, מאחר שעיקר יסוד השלמות שלו היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות. והחפץ הזה הוא יסוד התשובה, שהיא מנצחת תמיד על דרכו בחיים ומשלימתו באמת.

אף חטא אינו יכול לפגום את שלמות הזהות האנושית, משום שהתשובה תמיד אפשרית. במישור המוסרי, בת הזוג של האדם היא התשובה. במישור הקיומי, בת הזוג של האדם היא אשתו. במישור הזהותי, בת הזוג של האדם היא התורה. במילים אחרות, במישור של בין אדם לעצמו, בת הזוג של האדם היא התשובה, במישור של בין אדם לחברו, בת הזוג שלו היא אשתו, במישור של בין אדם למקום, בת הזוג שלו היא התורה. בכל אחד מן המישורים, האדם חסר. מצב זה הוא חלק מהותי ממחשבת הבריאה. אם הבורא שלם, האדם בהכרח חסר, משום שהבריאה היא ההפך הגמור של הבורא, לפחות בתחילת דרכה.

האדם חסר את החכמה. הוא צריך לקנות את התורה, המשיבה לו את

נפשו. הוא חסר את תמימותו אחרי החטא, והתשובה מאפשרת לו לחזור להיות צדיק. הוא חסר את זולתו כדי להיות אדם. מדוע? כי הוא נברא כך. הטבע האנושי הוא להיות בלתי שלם: גם הצדיק, גם החכם, גם הישר, גם התמים, גם הנביא חסרים. השלמות היא אשליה. השלמות האמתית נמצאת במאמץ התמידי, להשיג את השלמות. לא בשלמות עצמה אלא במאמץ להשתלם. השלמות אינה שייכת לאדם אבל היא קיימת.

הטעות היא לומר לאדם: תהיה צדיק, אל תחטא. זה בלתי אפשרי והתורה יודעת זאת: 'כִּי שְׁבַע פְּוֹל צְדִיק וְקָם'³⁷⁴. ריבונו של עולם יודע את זה, ולכן הוא אומר לאדם החוטא: תחזור בתשובה. כאן נמצאת השלמות האמתית, במסוגלות לחזור בתשובה. המלכודת האורבת לאדם היא לצייר לעצמו עולם שלם, אדם שלם. עולם כזה אינו בנמצא, אינו יכול להיות בנמצא. אף פעם. עולם כזה הוא עולם סטטי, הוא עולם מת. העולם שהתורה מציירת הוא עולם חי, דינמי, העולה ממדרגה למדרגה, עד אין סוף. עולם שמשתלם, לא עולם שלם.

על האדם מוטלת המשימה להשתלם בכל המישורים: במישור המטפיזי, על-ידי קניית החכמה, התורה, במישור המוסרי, על-ידי התשובה ובמישור הקיומי, על-ידי זיווגו. המפתח במישור זה הוא האהבה. כאשר האהבה היא אמתית, אין יחס של בעלות, אין יחס של כיסוף גרדה. האהבה מאפשרת לכל אחד לתפוס את מקומו, בלי לפגוע באחר.

יצחק ורבקה אצל אבימלך

התורה, התשובה והאישה נקראות בתורה "זאת": 'וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׁם מִשֶּׁה לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל'³⁷⁵. 'בְּזֹאת יָבֵא אֱהָרֹן אֶל הַקֹּדֶשׁ בְּפָר בֶּן בָּקָר לְחֻטָּאת וְאֵיל לְעֹלָה'³⁷⁶. 'וַיֹּאמֶר הָאֱדָם זֹאת הַפֶּעַם עֲצָם מַעֲצָמִי וּבִשְׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחָהּ זֹאת'³⁷⁷. המילה "זאת" מייצגת את אשר חסר לאדם כדי להיות אלוהי, מבחינת 'וַתְּחַסְּרֶהוּ מְעַט מְאֹלָהִים' - מה שהמקובלים מכנים בשם שכינה. "איש ואישה זכו, שכינה ביניהם"³⁷⁸.

374 משלי כד-טז

375 דברים ד-מד

376 ויקרא טז-ג

377 בראשית ב-כג

378 סוטה יז ע"א: דריש רבי עקיבא: איש ואשה, זכו שכינה ביניהן, לא זכו אש אוכלתן. פירש

אדם הראשון לא נדרש לשום מאמץ כדי לפגוש את בת זוגו. הקב"ה מפגיש ביניהם אחרי הנסירה: 'וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאָהָ אֶל הָאָדָם'.³⁷⁹ התורה אינה אומרת שהם אהבו זה את זה. אין אזכור של שום דרשיח משמעותי ביניהם.

אנחנו פוגשים את אברהם ושרה במקרא כבר כזוג נשוי: 'וַיִּקַּח אַבְרָם וַנְּחֹר לְהֵם נָשִׁים שָׁם אֵשֶׁת אַבְרָם שָׂרִי וְשָׁם אֵשֶׁת נְחֹר מִלֶּכָּה בַת הָרָן אֲבִי מִלֶּכָּה וְאֲבִי יִסְכָּה'.³⁸⁰ רש"י מסביר בשם חז"ל שהרן היה מאם אחרת.³⁸¹ לכן שרה, שהיא יסכה,³⁸² הייתה מותרת לו, כבן נח, כאישה. זה מה שאברהם מסביר לאבימלך: 'וְגַם אִמְנָה אֶחָתִי בַת אָבִי הוּא אָךְ לֹא בַת אִמִּי וַתְּהִי לִי לְאִשָּׁה'.³⁸³ האם היא האישה או האחות? בתחילת הפסוק היא מופיעה כאשתו ובסוף הפסוק כאחות. התשובה שאברהם ושרה נותנים היא חידוש: היא האישה שהפכה לאחות. אחות במובן המקראי של המילה, לומר שהם מסוגלים לנהל ביניהם מערכת יחסים תקנית. הם מצאו פתרון לממד אחד של משוואת האחוה - ממד האיש והאישה. לכן יצחק יכול להיוולד.

החתונה העברית הראשונה במקרא היא חתונתם של יצחק ורבקה. יצחק, הצדיק של מידת הדין - מידת הדין הרפה בעקבות העקדה, מתחתן עם רבקה, בעלת מידת החסד ולראשונה המילה אהבה מופיעה במקרא: 'וַיְבָאָה יִצְחָק הָאֵהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבֶהּ וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ'.³⁸⁴ התכונה הבולטת של רבקה היא להיות אחות: 'וַיְבָרְכוּ אֶת רַבְקָה

רש"י: שכנה ביניהן, שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהן, יוד באיש והי באשה. לא זכו אש אוכלתן שהקדוש ברוך הוא מסלק שמו מביניהן ונמצאו אש ואש.

379 בראשית ב-כב

380 בראשית יא-כט

381 ראה פירושו של רש"י על בראשית כ-ב, ד"ה "אך לא בת אמי".

382 מגילה יד ע"א

ראה פירושו של רש"י על בראשית יא-ט, ד"ה "יסכה": זו שרה על שם שסוכה ברוח הקודש ושהכל סוכין ביפיה (ס"א כמו שנאמר ויראו אותה שרי פרעה). ועוד יסכה לשון נסיכה (וכן הוא שררה).

383 בראשית כ-ב

384 בראשית כד-סז

זאת לא עדיין האהבה של יעקב לרחל: 'וַיֵּאָהֵב יַעֲקֹב אֶת רַחֵל' (בראשית כט-יח). יעקב אוהב אותה בלי סיבה, בשונה מיצחק שלגביו נאמר 'וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ'. לכן יוסף יכול להיוולד. האהבה לאישה צריכה להיות בלתי תלויה באהבה של הבן להוריו. 'על פן יִעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד' (בראשית ב-כד). צמד המילים 'על כן' נועד להדגיש איך המערכת הזוגית יכולה להצליח. הפסיכולוגים מכירים היטב תופעה זו: האהבה לאישה כתחליף לאהבת האם או להפך אצל הנשים לגבי האב. צריך לאהוב את בן או בת הזוג בלי סיבה. אסור לערבב באהבה זו את האהבה להורים. התורה

וַיֹּאמְרוּ לָהּ אַחֲתָנוּ אֵת הַיְי לְאֵלֶי רַבָּה וַיִּרְשׁ זָרְעָךְ אֵת שְׁעָר שִׁנְאִיו.³⁸⁵ לכן הם יכולים יחד להמשיך את המסע של אברהם ושרה, אשר ביקשו להפיץ את התורה של האח והאחות בעולם כולו. אברהם ושרה הפיצו תורה זו אצל פרעה ובסוף שלב זה, נאמר 'וַיַּעַל אַבְרָם מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וְלוֹט עִמּוֹ הַנְּגַבָּה'.³⁸⁶ וַיַּעַל - לשון הצלחה. אברהם ושרה הצליחו "בחוג", במצרים, להפיץ תורה זו. הם ניסו לעשות זאת גם "בפנים" בארץ ישראל, אצל אבימלך, אבל אז התגלה שהוא אינו מוסרי. הדרך ארץ שלו מתאפיינת באמירה "אשתך היא, אחותך היא?" כלשון הגמרא שאזכיר אותה מיד. דרך ארץ זו חסרה בסיס מוסרי כלשהו, ולכן אבימלך מרשה לעצמו לקחת את שרה לביתו אחרי שאמר לו אברהם שהיא אחותו. אז הקב"ה אומר לאבימלך: 'וַיַּעֲתָה הָשֵׁב אֶשֶׁת הָאִישׁ כִּי נְבִיא הוּא וַיִּתְפַּלֵּל בְּעֶדְדָה וַחֲזִיָה וְאִם אֵינְךָ מְשִׁיב דָּע כִּי מוֹת תָּמוּת אֶתָּה וְכָל אֲשֶׁר לָךְ'.³⁸⁷ הגמרא במסכת בבא קמא בדף צב ע"א תמהה על הנמקה זו: "דאשת נביא בעי אהדורי, אשת אחר לא בעי אהדורי?" האם רק את אשתו של הנביא צריך להחזיר, האם לא צריך להחזיר לבעלה כל אישה, גם אם הוא אינו נביא?! הגמרא עונה:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: 'השב אשת האיש' מכל מקום, ודקא אמרת 'הגוי גם צדיק תהרוג' הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא 'נביא הוא' וכבר לימד אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו, אשתך היא אחותך היא? מכאן לבן נח שנהרג שהיה לו ללמוד ולא למד.
ב"ק צב ע"א

צריך לברר את סוף המימרה של הגמרא "מכאן לבן נח שנהרג שהיה לו ללמוד ולא למד". הגויים אינם מחויבים במצוות. מצד אחד אין מיתה בלא חטא.³⁸⁸ ומן הצד האחר הגוי אינו מחויב לתורה. לכן יש מקום לשאול מדוע

מצווה את האיש או האישה הנשואה לכבד את ההורים. 'כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ' (שמות כ-יא). זה משהו אחר לגמרי (מתוך השיעור).

385 בראשית כד-ט

המילה אַחֲתָנוּ מיותרת בפסוק והיא נועדה להדגיש תכונה זו של רבקה (מתוך השיעור).

386 בראשית יג-א

387 בראשית כ-ז

388 שבת נה ע"א: אמר רב אמי: אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון אין מיתה בלא חטא דכתיב (יחזקאל יח) 'הנפש החוטאת היא תמות בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא

גוי מת?³⁸⁹ תשובתה של הגמרא היא שהוא מת על אי קיום הדרך ארץ המינימלית שכל בן אדם מחויב לה כדי שהחברה האנושית תוכל להתקיים. כאשר בא אליך אדם מן הדרך, מהו הדבר הראשון שאתה צריך להציע לו? מים ואוכל. במקום זה, אתה שואל אותו האם היא אשתו או אחותו? אצל אבימלך מתגלה חוסר מוסריות מוחלט. אבימלך היה צריך ללמוד מהי הדרך ארץ המינימלית והוא אינו למד. בסוף הסיפור הזה, לא נאמר ויעל אברהם. לכן יש מקום לחזור לגרר כדי לנסות ולהשלים את הפצת התורה של האח והאחות. זה מה שיצחק ורבקה עושים, בעקבות הרעב. ההתנהגות של אנשי גרר לא השתנתה והם שואלים שוב את יצחק על אודות אשתו: 'וַיִּשְׁאַלוּ אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר אַחֲתִי הוּא כִּי יָרָא לְאִמְרוֹ אִשְׁתִּי פֶן יִהְרַגְנִי אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם עַל רִבְקָה כִּי טוֹבַת מְרָאָה הִוא'.³⁹⁰ אבל הפעם רבקה אינה נלקחת לבית אבימלך.

וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיִּשְׁקַף אֲבִימֶלֶךְ מִלְּפָּנָיו פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחֲלוֹן וַיֵּרָא
וַהֲנֵה יִצְחָק מִצַּחֲקוֹ אֶת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ
וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְיִצְחָק וַיֹּאמֶר אֵךְ הִנֵּה הִנָּה אִשְׁתְּךָ הוּא וְאֵיךְ אֲמַרְתָּ אַחֲתִי הוּא
וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק כִּי אֲמַרְתִּי פֶן אָמוּת עָלַי
וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ מַה זֹאת עָשִׂיתָ לָנוּ כִּמְעַט שָׁכַב אֶחָד הָעַם אֶת אִשְׁתְּךָ
וַהֲבֵאתָ עָלֵינוּ אִשִּׁים
וַיֵּצֵא אֲבִימֶלֶךְ אֶת כָּל הָעָם לְאִמְרוֹ הִנֵּנִי בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמַת
בראשית כו, ה-יא

אבימלך ראה את יצחק מצחק את רבקה אשתו, כלומר משמש את מיטתו. האם התנהגותו של אבימלך הולמת? בוודאי שלא, אבל מתוך תגובתו אנחנו לומדים שהפעם משהו השתנה: 'הַנִּגַּע בְּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמַת'. חלה התקדמות מסוימת אצל אבימלך. הוא הבין את המסר שיצחק ורבקה ביקשו למסור. יש כאן מומנט אחד של אחרית הימים, ולכן אנחנו רואים את

בעון הבן צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה וגו' אין יסורין בלא עון דכתיב (תהילים פט) 'ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם'.
389 ראה "בית האוצר" להגר"י ענגיל, ח"א, כלל לג, המביא בין היתר את פירוש החזקוני על פרשת נח השואל למה נענשו אנשי דור המבול, הרי עדיין לא נצטוו על המצוות? אותה שאלה אפשר לשאול על אנשי סדום (ראה חידושי הר"ן על סנהדרין נו ע"ב), על פי הפסוק ביחזקאל טז-מט: 'הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סֹדֹם אֲחֻזְתָּךְ גְּאוֹן שְׁבַעַת לֶחֶם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וּלְבִנּוֹתֶיהָ וַיַּד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הִחְזִיקָה'. הלא הם לא נצטוו על כך? תשובתו היא שההיגיון האנושי מחייב זאת מבחינת דרך ארץ שקדמה לתורה.

יצחק מצחק בהווה בצורה יחידאית. יצחק, שנקרא על שם הצחוק העתידי, חש שהמסר נקלט. האישה היא האחות. היא איננה איזה קניין, איזה חפץ שקונים אותו בכסף. אי אפשר לקנות אישה. אפשר לקחת אותה בכוח, אך זה אינוס של ממש.³⁹¹ אפשר לבנות עמה, בסבלנות אין קץ, מערכת זוגית כאשר כל אחד משלים את האחר ומחזיר לו את אבדתו. עיקרון זה תקף גם כן בכל המישורים: ביחס האחרות, במישור המוסרי - איש אינו יכול לטעון שהוא קיים כבר את התורה. הדבר היחיד שאפשר לטעון הוא שמישהו הוא בעל תשובה אמתית.

מות הבעל

ברצוני לסיים את השיעור הזה בהסבר דברי רש"י, שהזכרתי בתחילת השיעור, על המשנה ממסכת קידושין "האשה נקנית". אומר רש"י: "לבעלה". אמרתי שדברי רש"י הנראים פשוטים, טריוויאליים, הם לאמתו של דבר, עמוקים מאוד. המילה "בעל" מתארת את המדרגה הנמוכה ביותר במערכת היחסים של האיש והאישה. יש בה צליל של אלימות: הוא בא על. יש כאלה המתייחסים לנשותיהם כך, כחפץ, שכל תפקידן הוא לבשל, לסדר את הבית, להוליד ילדים ולטפל בהם לאחר מכן. יחס זה פסול מכול וכול. לבעל כזה, צריך להזכיר את סוף המשנה: "וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל". לפני הבעל עומדות שתי חלופות: הראשונה, להמשיך להתנהג כבעל ואז מן השמים כבר ידאגו למיתתו, והשנייה, להמית את עצמו, ביוזמתו, כבעל ולהפוך להיות "איש מקדש".

אתם יודעים שיש שני שלבים בחופה: בשלב הראשון, הקידושין, האישה הופכת מיוזמתה להיות אסורה על כל העולם כהקדש, ובשלב השני, השבע

391 יש במקרא דוגמה של כישלון טוטלי והיא הדוגמה של שכס בן חמור. וַיִּדְבֹּר חֲמוֹר אֶתְּךָ לְאִמְרֵי שָׂכָם בְּנֵי חֶשְׁקָה נִפְשׁוּ בְּבִתְכֶם תָּנוּ נָא אֶתְּךָ לֹא אֶתְּךָ לֹא בְּמִקְרָה מִדְּגִישִׁים חֲז"ל שְׂכָאֲשֶׁר הִגִּיעַ יַעֲקֹב לְשָׂכָם, דָּאֵג לְתַקֵּן מִסְפֵּר דְּבָרִים: "וַיִּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר אִמְרֵי רַב: מִטְּבַע תִּיקֵן לְהֵם. וְשִׁמְוֵאל אִמְרֵי: שׁוֹקִים תִּיקֵן לְהֵם. וְרַבִּי יוֹחָנָן אִמְרֵי: מִרְחֲצָאוֹת תִּיקֵן לְהֵם" (שבת לג ע"ב). כל אלה רומזים לדרכי הקניין של האישה, במסכת קידושין: מטבע כנגד כסף, שווקים כנגד שטר, מרחצאות כנגד ביאה. יעקב אבינו דאג ללמד את דרכי הקניין לפני שדינה יצא לראות בבנות הארץ. אבל שכס בן חמור רק חשק בה. לכן אנס אותה. ההפך הגמור של מה שהתורה רוצה לראות. היא רוצה קיחה מתוך אהבה והוא רק חשק כמו בהמה (מתוך שיעורי הרב על מסכת קידושין).

ברכות. אז היא הופכת להיות מותרת לבעלה.³⁹² חכמי הסוד מסבירים ששני שלבים אלו מקבילים למעשה של ריבונו של עולם בסוף היום השישי של ימי המעשה, לפני המעבר ליום השביעי, לשבת של הבורא: 'וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְקַל מְלֵאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת'.³⁹³ "ויברך ויקדש" - בשלב הראשון, האישה אסורה כהקדש, גם לבעלה לעתיד לבוא - ובזמן המשנה, אותה תקופה נמשכה כשנה - ולא כפי שאנחנו נוהגים היום לאחד את שני השלבים תחת החופה - וזאת כדי שיהיה זמן לבעלה להפוך להיות איש, כדי שהכיסוף, החישוק הראשוני יהפוך לאהבה אמתית מכבדת. רק אז היו מתירים את הכלה לחתן על-ידי החופה, באמירת שבע הברכות. יחסי האישות הם קודש ואסור לחלל את הקודש הזה. מי שעושה זאת, חוזר על חטאו של אדם הראשון, אשר "אכל פגה", אשר בעל את אשתו לפני כניסת השבת, אשר הקדים את הנאת הבעילה לשמחת הזיווג בין שני בני הזוג, המכבדים זה את זה, כאיש ואישה, כאח ואחות. הוא נהג כבעל, לא כאיש ולא כאח. 'וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נָאִם יְהוָה תִּקְרָא אִישׁ וְלֹא תִקְרָא לִי עוֹד בְּעַלְי'.³⁹⁴ אישי, לשון חיבה. האיש יכול לקדש אחרי שהרג בתוך עצמו את ממד הבעל אשר רק קונה. עליו למות כבעל כדי להיות אישו של כלתו. ואם הוא נוהג אחרת, יטפלו בבעיה מן השמים.

כאשר רבקה רואה לראשונה את יצחק, היא אומרת לעבד: 'מִי הָאִישׁ הַלֵּזָה הַהֶלֶךְ בַּשָּׂדֶה לְקִרְאָתָנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנָי וַתִּקַּח הַצִּעִיף וַתִּתְכַסֵּ'.³⁹⁵ היא מזהה את יצחק כאיש, לא כבעל. אז היא מתכסה בצעיף, כפי שהכלה

392 החתונה מורכבת משני שלבים, אירוסין ונישואין. בשלב האירוסין, האישה מתקדשת לאיש על-ידי קידושין גמורים. הקידושין יוצרים את הזיקה שבין החתן לכלה, והם נעשים היום על-ידי קניין שמתבצע בנתינת טבעת מהחתן לכלה ואמירת הנוסח "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל". הזוג הוא אז מאורס (מה שאנו קוראים היום אירוסין אינו מה שהתורה קוראת אירוסין, כי בלשוננו אנו קוראים מאורסת למי שהחליטה להתחתן עם מישהו). העמידה תחת החופה ואמירת שבע הברכות הן הביטוי ההלכתי לתחילת חיי הנישואים המשותפים. החופה יוצרת את הנישואין. בעבר היו נוהגים להמתין שנים-עשר חודשים בין הקידושין לחופה. באותה שנה היו בני הזוג מתכוונים לחתונה, הן מבחינה נפשית והן על-ידי ההכנות המעשיות, כגון הכנת הבית, הבגדים וסעודת החתונה, כפי שמתברר בגמרא. באותם חודשים הייתה האשה נקראת מאורסת אבל לא נשואה, והייתה לכך משמעות הלכתית. אבל נתרבו הסיבות שהביאו לאיחוד שני השלבים, והיום הם מתקיימים כמעט ברצף, כאשר קריאת הכתובה מפרדה בין שני השלבים.

393 בראשית ב-ג

394 הושע ב-יח

395 בראשית כד-סד

העצם והנפש

עושה לפני תחילת החופה. היא זיהתה ביצחק את איש. אז החתונה יכולה להתחיל - החתונה העברית הראשונה במקרא.

